Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2017/4, Sayı:29, s.1-32
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2017/4, Number:29, p.1-32

FÎRUZÂBÂDÎ'NİN (Ö.817/1415) KUR'AN İLİMLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ*

Celalettin DİVLEKCİ **

ÖZET

Fîruzâbâdî (ö.817/1415) ünlü bir sözlük bilimci olup, yetişme tarzı ve verdiği eserler açısından naklî ilimlerde öne çıkmış bir âlimdir. Bu makalemizde kısaca hayatına temas ettikten sonra *Besâir* adlı eserinde yer verdiği, Kur'an ilimleriyle ilgili görüşlerini ele alacağız.

Bu çerçevede neshe nasıl yaklaştığına, Sûrelerin Mekkî ya da Medenî oluşlarında neyi ölçü aldığına, vücûh ve nazâirle ilgili görüşlerine ve i'câz anlayışına değineceğiz. Rivâyet ilimlerinde mütehassıs birisi olarak Kur'ân'ın fazileti konusundaki rivayetleri nasıl değerlendirdiği üzerinde duracağız. Eserinde, bilhassa isim vermeden nakilde bulunduğu kaynaklara dikkat çekeceğiz.

Görebildiğimiz kadarıyla müellif analizden uzak, nakilci bir ilim anlayışına sahip olup, bu tavrı Kur'an ilimleriyle ilgili görüşlerine de yansımıştır. Bu yönüyle eser özgün olmaktan uzak olup, bir derleme görünümü arz etmektedir. Esasen kendisinin eserinde özgün olmak gibi bir iddiası da yoktur.

***Anahtar kelimeler**: Fîruzâbâdî, Besâir, Kur'an ilimleri, Tefsir.*

THE THOUGHTS OF AL-FĪRŪZĀBĀDĪ (D.817/1415) ON THE QUR'ANIC SCIENCES ('ULUM AL-QUR'AN)

ABSTRACT

Majd al-Dīn al-Fīrūzābādī is a famous lexicographer and a leading scholar in the traditional Islamic sciences. This essay will examine his thoughts on the Qur'anic sciences ('ulum *al-Qur'an*) as he expressed in his *Besāir*. A particular attention will be paid on his thoughts related to *naskh* (or abrogation) in the Qur'an to demonstrate that he had incoherent and extreme

* Bu makale, SDÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri bölümünde yaptığım (2000), "Dilbilim ve Kur'ân İlimleri Açısından el-Fîruzâbâdî'nin Besâir'i" adlı yüksek lisans tezimden istifade edilerek yazılmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı. cdivlekci@hotmail.com

views on the subject. This article also shows that al-Fīrūzābādī did not make it clear his reference point when he divided the chapters in the Qur'an as "Makki" and "Madani." The only indication we have is that he used the addressing formulations in the verses and the place of revelation to make this division.

Al-Fīrūzābādī's views on *vucuh* and *nazair* also suffer from the inconsistency and sometimes conflict with each other. According to him, the Qur'an is a miracle with its words, meaning, and verses. While he provided twenty-five reports about the merits of the Qur'an, he, however, did not mention their *sanad*s (or chains) and did not give any opinion on their values.

This article claims that al-Fīrūzābādī's non-analytical approach to sciences was also seen on his thoughts about the Qur'anic sciences. His tradition-bound attitude made the *Besāir* an uncritical text and only a compilation rather than a scientific study. It should also be mentioned here that the author himself did not claim to be original in this study.

Keywords: *al-Fīrūzābādī, Besāir, Qur'anic Sciences, Tafseer (Qur'anic Commentary).*

Giriş

I. Fîruzâbâdî'ye Dair

Fîruzâbâdî bugünkü İran sınırları içerisinde kalan Şiraz'ın Fîruzâbâd bölgesine bağlı bir yerleşim birimi olan *Kârizîn*'de (h.729/1328) dünyaya gelmiştir. Bu bilgiyi *el-Kamus* adlı eserinde,*"Kârizîn Fars diyarında bir beldedir. Harem-i Şerif mukrîlerinden Muhammed b. Hasen buralıdır. Ben de bu beldede doğdum."* şeklinde bizzat kendisi ifade etmiştir.[1] Doğum yerinin

[1] Bkz. Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmusu'l-Muhît,* Mektebetü Tahkîki't-Türâs, Beyrut 1987, s. 672. Doğum yerinin "Kârizîn" olduğunu belirten eserler için bkz. İbn Kâdî Şehbe, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed, *Tabâkâtü'ş-Şâfiiyye,* thk. el-Hafız Abdülalim Hân, Beyrut 1987, c. III, s. 63; Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Buğyetü'l-Vüât fî Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n-Nühât*, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1964, c. I, s. 273; el-Makkarî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Ezhâru'r-Riyâd fî Ahbâri Ayyâd,* b.y. t.y., c. III, s. 39; ez-Zebîdî, Murtaza el-Huseynî, *Tâcü'l-Arûs min Cevahiri'l-Kâmus*, thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc v.dğr. 1975, c. XV, s. 297.

"Kazerun" olduğu şeklindeki bir kısım klasik[2] ve modern kaynaklarda[3] yer alan yaygın görüş ise bir yanlıştır.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Fîruzâbâdî devrinde ilim ve kültür merkezi olarak bilinen pek çok beldeyi dolaşmış, çok sayıda hocadan ders almıştır.[4] Bu arada birçok ilim adamına da hocalık yapmıştır.[5] Rivayet ilimleri ağırlıklı bir öğrenim görmüş olan Fîruzâbâdî'nin hadis konusundaki ilmî yetkinliği tartışmalı olmakla birlikte[6] sözlükbilim konusunda otorite olduğu hemen herkes tarafından kabul edilmiştir.[7] İlmî çalışmalar ve seyahatlerle geçen ömrünü, geride pek çok eser ve talebe bırakarak Zebit'te 20 Şevval 817'de noktalamıştır.[8]

Fîruzâbâdî naklî ilimler ağırlıklı bir eğitim almış ve bu yönde eserler vermiştir. Eserlerinin yaklaşık olarak on dördü dile, yedisi tefsire, on beşi hadise, altısı biyografiye, dokuzu tarih ve coğrafyaya, dördü de akâid ve fıkha

---

[2] Bkz. İbn Hacer, Şihabüddin Ahmed b. Hacer, *İnbâü'l-Gumr bi Enbâi'l-Umr fi't-Tarîh*, Beyrut 1986, c. VII, s. 160; es-Sehâvi, Şemsüddin Ebu'l-Hayr, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'li Ehli Karni't-Tâsi'*, Beyrut 1986, c. X, s. 79; ed-Dâvûdî, Şemsüddin Muhammed b. Ali, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, Beyrut ts. c. II, s. 275; İbnü'l-Kâdî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Dürretü'l-Hicâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. M. el-Ahmed, Ebu'n-Nûr, Kahire 1970, c. II, s. 317; İbnü'l-İmâd, Şihabuddîn Ebu'l-Fellah Abdülhayy, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkadir el-Arnavud-Mahmud el-Arnavud, Beyrut 1993, c. IX, s. 186; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-Tâli' bi-Mehâsini men ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, Beyrut t.y., c. II, s. 280; el-Kannûcî, *et-Tâcü'l-Mükellel*, haz. A. Şerafuddîn, 1983, s. 366; el-Honsârî, Muhammed Bakır el-Mûsevî, *Ravzatü'l-Cennât fî Ahvali'l-Ulemâi ve's-Sâdât*, thk. Esedullah İsmaliyyân, Tahran ts. c. VIII, s. 101. ez-Zebîdî'ye göre hatanın sebebi, Ali Ömer b. Abdülmecid en-Nahvî'nin (ö.?) bu kelimenin zabtında tashife düşmesi ve "الزاي" harfini "الراء"ın önüne geçirerek "Kazerun" şeklinde zabt etmesidir. Bkz. ez-Zebîdi, *Tâc*, c. XV, s. 297. Aynı şekilde Kazerun ve Karzîn'in aynı bölgeye bağlı ve birbirine yakın iki köy olması da bir diğer sebep olarak görülebilir.

[3] Brockelmann, Carl, *GAL*., Leiden 1943, c. II, s 232 *Suppl*., Leiden 1937, c. II, s. 234; "el-Fîruzâbadî", *İA*., İstanbul 1978, c. IV, s. 653; Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1993, c. III, s. 776; Kılıç, Hulusî, "Fîruzâbâdî", *DİA*., İstanbul 1996, c. XIII, s. 142; Furat, Ahmed Subhi, *el-Firuzâbâdî'nin es-Sıhah'ı Tenkîdi*, (Profesörlük takdim tezi), 1978, İSAM Ktp., nr. 586, s. 40.

[4] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî'*, c. X, s. 80. İbn Hacer de Cemaluddin el-Merrakûşi adında birisinin Fîruzâbâdî için 150'yi aşkın âlimin ismini ihtiva eden bir *meşyeha* hazırladığını haber vermektedir. Bkz. İbn Hacer, *İnbâü'l-Gumr*, c. VII, s. 162.

[5] İbn Hişam (ö.761/1360), Salahuddîn es-Safedî (ö.764/1363), Behâüddin İbnü Akîl (ö.769/1367), Cemaluddin el-İsnevî (ö.772/1370) ve İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448) bunlardan en meşhur olanlarıdır.

[6] Örneğin, talebesi olan Makrîzî (ö.845/1441) kendisinin fıkıh ve hadis konusunda yetkin olduğunu söylerken, et-Takıyy el-Fâsî (ö.832/1428) tam aksini savunur. Fâsî'ye göre, yazmış olduğu hadislerin senetlerinde vehme düşmüş, ayrıca *el-Kamus*'ta yer verdiği pek çok râvinin zaptında da hata etmiştir. Bkz. el-Makrîzi, *el-Mukaffa'l-Kebîr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî, Beyrut 1991, c. VII, s. 488. Krş. el-Fâsî, Takıyyuddin Ebu't-Tayyib, *Zeylü't-Takyîd fî Ruvat's-Sünen ve'l-Mesânîd*, thk. K. Yusuf el-Hût, Beyrut 1990, c. I, s. 277.

[7] Bkz. Brockelmann, "el-Fîruzâbâdî", *İ.A*., c. IV, s. 653.

[8] el-Fâsî, Takıyyuddin Ebu't-Tayyib, *el-'İkdüs's-Semîn fî Târihi'l-Beledi'l-Emîn*, thk. Fuad Sureyyid, Kahire 1962, c. II, s. 400; el-Makrîzi, *el-Mukaffâ*, c. VII, s. 486; İbn Hacer, *İnbâü'l-Gumr*, c. VII, s. 163; el-Aynî, Bedrüddîn Mahmud, *'İkdü'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zemân*, thk. Abdurrezzak et-Tantâvî, Kahire 1985, s. 215; es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmî'*, c. X, s. 86.

dairdir.[9] Kur'an ilimlerine dair görüşlerini inceleme konusu yapacağımız eseri ise *Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz'*dir.

II. Besâire Dair

Müellifin bu eseri, aslında Rasûliye Devleti (1229-1454) sultanlarından el-Melikü'l-Eşref İsmail b. Abbâs (ö.803/1400) tarafından tasarlanan[10] kapsamlı bir ansiklopedi projesinin tefsir ve Kur'an ilimleri ile ilgili bölümüdür. Müellifin eserin önsözünde bahsettiğine göre yapılması tasarlanan çalışma, tıptan jeolojiye, fıkıhtan müziğe varıncaya kadar her biri bir ilme ya da disipline ait "maksat" adı altında altmış bölüm ihtiva edecekti.[11] Muhtemelen ortak bir çalışma ile telifi tasarlanan, ancak Fîruzâbâdî tarafından sadece Kur'an ilimleriyle ilgili kısmı yazılan eserin diğer bölümleri el-Melikü'l-Eşref'in vefatı sebebiyle yazılamamıştır.[12]

Altı ciltten oluşan eserin ilk cildi Kur'an ilimlerine ayrılmıştır. Giriş kısmında Kur'ân'ın faziletleri, Kur'ân'ın i'câzı, sûrelerin tertîbî, Mekkî ve Medenî gibi konulara yer vermiştir. Her sûre "basîret" başlığı altında; sûrenin ismi, maksat ve muhtevâsı, nâzil olduğu yer, nâsih-mensûhu, lafzî müteşâbihi, harf ve kelime sayısı, fasılaları, kurrânın ihtilafları ve sûrelerin faziletine dair hadislere yer verilmek suretiyle, sistemli bir şekilde incelenir. Bununla birlikte zaman zaman bazı konuların atlandığı da görülmektedir. Müellif bu kısımda Kur'ân'ın bütün sûrelerini bu açıdan inceler.

Eserin II. ile V. ciltlerine tekabül eden kısımlarda ise Kur'an'da geçen kelimeler alfabetik sıra ile izah edilmektedir. Bu arada Kur'an'da geçen kelimelerin tamamını içermediğini, zaman zaman atlamalar yapıldığını belirtmemiz gerekmektedir.

Eser bu yönüyle bir tür Kur'an kelimeleri sözlüğü görünümündedir. Genellikle her kelimenin sözlük, varsa terim anlamı izah edildikten sonra, kelimenin geçtiği ayetlerden örnekler verilir. Daha sonra ise kelimenin Kur'an'daki vücûhuna geçilir. Anlaşıldığı kadarıyla bu kısımda, garîbu'l-Kur'ân ile vücûh ve nazair ilimleri bir araya getirilmiştir.

---

[9] Konuyla ilgili geniş bilgi ve detay için bkz. Celalettin Divlekci, "Dilbilim ve Kur'ân İlimleri Açısından el-Fîruzâbâdî'nin Besâir'i" (yüksek lisans tezi, SDÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri), Isparta 2000. Ayrıca bkz. Vivian Strotmann, *Majd al-Dīn al-Fīrūzābādī (1329-1415): A Polymath on the Eve of the Early Modern Period*, Brill, Leiden 2016.

[10] Sehâvî (ö.902/1496), *ed-Dav'ü'l-Lâmi*' adlı eserinde İsmail b. Abbâs'ın çevresindeki âlimlere bu tür projeler sunduğunu bilahare bunları bizzat ele alarak çeşitli ilave ve tashihlerde bulunduğunu kaydeder. Sehâvî buna dair örnekler de verir. Bkz. es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, s. 299. İsmail b. Abbâs'ın hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. el-Makrîzî, *Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîde fî Terâcimi'l-A'yâni'l-Müfîde*, thk. Adnan Derviş-M. el-Mısrî, Dimaşk 1995, c. II, s. 237-241.

[11] Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi Kitabi'l-'Azîz,* thk. M. Ali en-Neccar, I – IV, Abdüllalîm et-Tahâvî V-VI, Beyrut ty., c. I, s. 24-40.

[12] Ali en-Neccar, *Besâir*, (muhakkikin önsözü), c. I, s. 27. Ayrıca bkz. Kılıç, "Fîruzâbâdî", c. XIII, s. 144.

Son kısım olan VI. ciltte ise Kur'an'da geçen peygamberlerle, bunlara karşı gelenler hakkında bilgi verilmektedir.

II. I. Tefsir ve Kur'an İlimlerine Dair Atıfta Bulunduğu Kaynaklar

Müellif Mekkî ve Medenî ayetlerin sayısı hakkında bilgi verirken Ebu'l-Hasen b. Ali e-Ehvâzî'den (ö.446/1054) yararlanmıştır.[13] Kur'an'daki harflerin sayısı hakkında verdiği bilgilerde ise Ebu'l-Fadl el-Maînî'nin (ö.?) tefsirini kullanır.[14] Zemahşerî'yi de (ö.538/1143) müellifin tefsir ve lügatteki temel kaynaklarından kabul etmek mümkündür.[15]

Garîbü'l-Kur'ân'a dair en temel kaynağı ise Râgıb el-Isfehânî'nin (ö.425/1033) *Müfredât* adlı eseridir. Zaman zaman kendisine atıfta bulunan müellif[16] bazen Râgıb'ın zühûlen atladığı yerleri de aynen aktarmıştır. Örnek, Râgıb هلك maddesinde, هلاك üç çeşittir dediği hâlde dört çeşit zikreder. Fîruzâbâdî bunu herhangi bir düzeltme yapmadan aynen tekrar etmiştir.[17] Dikkat çeken bir örnek olması hasebiyle buna burada yer verdik. Bu bağlamda *Besâir*'i *Müfredât*'tan ayıran en belirgin vasfın, tasavvufî terim ve kavramlara oldukça geniş yer vermiş olması olduğunu söyleyebiliriz.[18]

II. II. Atıfta Bulunmadıkları

Müellifin atıfta bulunduğu kaynakların yanı sıra, atıfta bulunmadığı kaynaklar da vardır. Bunlardan yalnızca eserine olduğu gibi derç ettiklerine yer vereceğiz. Fîruzâbâdî, i'câz konusunda Rummânî'nin (ö.384/994) *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân* adlı eserinden büyük ölçüde yararlanmıştır. Nesih konusunda, İbn Hazm'ın (ö.456/1064) *en-Nâsih ve'l-Mensûh*'unu, lafzî müteşâbihte ise Kirmânî'nin (ö.500/1106) *el-Burhan fî Müteşâbihi'l-Kur'ân*'ını herhangi bir açıklama yapmaksızın aynen nakletmiştir. Bu durumu, ilgili konu başlığı altında vereceğimiz örneklerde göstereceğiz.[19]

III. Kur'an İlimlerine Bakışı

III. I. Kur'an İlimlerine Ait Temel Kavramlar

Her ilim dalının kendisine has belli başlı terimleri vardır. Bu terimleri bilmeden o ilim dalıyla ilgili konular yeterince anlaşılamaz. Tefsir ilminde de okuyucunun sık sık karşılaşacağı bazı terimler vardır. Fîruzâbâdî bunları şu

[13] Bkz. Fîruzâbadî, *Besâir*, c. I, s. 560-561.
[14] Bkz. Fîruzâbadî, *Besâir*, c. I, s. 564.
[15] Bkz. Fîruzâbadî, *Besâir*, c. II, s. 16; c. III, s. 17; c. IV, s. 64; c. V, s. 313.
[16] Bkz. Fîruzâbadî, *Besâir*, c. II, s. 74, 230; c. IV, s. 200, 210, 212; c. V, s. 170, 184, 313.
[17] Bkz. Isfehânî, Râgıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davûdî, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1922, s. 843-844. Krş. Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. V, s. 338-339.
[18] İlgili terimler için bkz. Fîruzâbadî, *Besâir*, c. II, s. 399-303; 304-312; 313-318.
[19] Bkz. Nâsih-Mensûh ve Lafzî Müteşâbih.

şekilde belirlemiştir: Tefsir, te'vil, mana, tenzîl, vahiy, kelam, kelime, kitab, furkan, Kur'an, sûre, ayet, harf, mushaf.[20]

Müellif bu terimleri açıklarken öncelikle kelimenin lügat anlamını verir. Ardından varsa iştikak farklılıklarına temas eder ve bu farklılıklardan ortaya çıkan lügat anlamıyla, kelimenin terim anlamı arasında semantik bir bağ kurar.

Gerek Kur'an ilimlerinin temel kavramları olması, gerekse Fîruzâbâdî'nin dile olan hâkimiyetini ortaya koyması bakımından bunlardan bazıları üzerinde detaylı bir şekilde duracağız.

a) Tefsir: Kelimenin semantik anlamını, anlamın anlaşılmasına engel olan kapalılığın kaldırılması şeklinde ortaya koyar.[21] Kelimenin mübalağa ifade etmesi için تفعيل babına nakledilmesini de dikkate alarak şöyle bir sonuca ulaşır: *"Sanki müfessir anlamı ortaya koymak için Kur'ân'ı sûre sûre, ayet ayet hatta kelime kelime açar, her birini meydana çıkarır"*.[22]

b) Te'vil: Kelimenin terim anlamını, *"ayetin anlamını kontekse uygun bir şekilde, muhtemel olduğu bir yöne tevcih etmektir"*[23], şeklinde ortaya koyan müellif, ardından kelimenin iştikakı konusundaki görüşlere ve bunların kelimenin anlamı üzerinde meydana getirdiği değişikliklere geçer:

1. Kelime, *dönmek* anlamına gelen الأول kökünden gelir. Bir şeyin sonunu ortaya koymaktır. Buna göre te'vil, ayetin anlam ve gayesi neye rücû' ediyorsa onu açıklamaktır.[24]
2. *Dönülen yer* ve *âkıbet* anlamına gelen مآل kökünden gelir. Buna göre ise te'vil bir şeyin sonunun açıklanması demektir.
3. *İlk, birinci* anlamına gelen الأول kökünden gelir ki bu iştikaka göre te'vil, sözü öncesine sarf etmek demektir.
4. Kökü *siyaset* anlamına gelen الإيالة'dir. Buna göre te'vil, te'vilde bulunan kimsenin zihin ve fikrini, sözün sırrı üzerinde, sözün maksadı ve mütekellimin muradı ortaya çıkıncaya kadar yoğunlaştırması; üzerinde hâkimiyet kurmasıdır.[25]

Te'vil konusuna son verirken te'ville tefsir arasındaki farka da temas eder. Tefsir, ayetin iniş sebebini araştırmak ve kelimenin lügat açısından konumunu derinlemesine açıklamaktır. Te'vil ise, ayet ve kelimelerin sırlarını

[20] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 78.
[21] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 79. Krş. ez-Zerkeşî, Muhammed b. Abdillah, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1972, c. II, s. 147.
[22] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 79. Krş. Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 147.
[23] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 80
[24] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 79. Krş. Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 148.
[25] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 80.

araştırmak ve ayetin muhtemel anlamlarından birisini tercih etmektir. Bu ise ancak çeşitli vecihlere muhtemel ayetlerde söz konusu olur.[26]

Bu açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla, tefsir daha çok rivayete dayalı izah anlamında, te'vil ise dirayete dayalı açıklama yani yorum anlamındadır.

c) Vahiy: Fîruzâbâdî'ye göre vahiy sözlükte, *mesaj* ve *ilham, kaş işareti, kalemle yazmak* gibi anlamlara gelir. Vahiy, *"gizli ve süratli olan mesaja hastır"* denmiştir. O yüzden Kur'ân'ın indirilişine, Cebrâil'in tebliğ görevini yerine getirmedeki süratinden ve vahyi Hz. Peygamber'e gizli bir şekilde arzından dolayı bu ismin verildiğini söyler. İşaret anlamı esas alındığında, sanki Hz. Peygamber, Cebrâil'in işaretiyle murâd-ı ilâhiyeye muttali olmuştur.[27]

Kitabet anlamı asıl kabul edildiğinde ise, tıpkı yazılan bir şeyin yazıldığı nesne üzerinde yazıyla sabitleşmesi gibi, Cebrâil, Kur'an ayetlerini Peygamber'in kalbinde sabitleştirmiştir. Nitekim şöyle buyrulmuştur: نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ **(193)** عَلَى قَلْبِكَ *"Onu senin kalbine Cebrâil indirdi.*[28]*"*[29]

Bu izahlar içerisinde, Hz. Peygamber'in Cebrâil'in işaretiyle vahye muttalî olması, şeklindeki izahı, Kur'an lafzının kime ait olduğu hususunda çeşitli tartışmalara kapı açacak türdendir. Bununla birlikte "vahiy" maddesinde yapmış olduğu; *"ibârenin yerini tutan bir işaretin meydana gelmesidir"* şeklindeki tanımı ise daha açıktır.[30]

d) Mushaf: Ona göre, Kur'ân'a Mushaf denilmesinin iki tür izahı vardır:

1. Sahabenin elindeki dağınık vaziyetteki sahifelerden toplandığı için bu ismi almıştır.
2. Kur'an daha önceki kitap ve sahifelerdeki bilgileri icmâlî bir şekilde topladığı için bu ismi almıştır.[31]

c) el-Kitâb: Kur'ân'a yazıldığı için *el-Kitâb* denmiştir. كتب maddesinin, bir araya getirmek anlamında vaz edildiğini söyleyen müellife göre, cesur kişileri bir araya getirdiğinden dolayı tümene de الكتيبة denmiştir. Buna göre, Kur'ân'a da harf, kelime, ayet ve sûreleri bir araya getirmesinden dolayı Kitâb denmiştir.[32]

[26] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 80. Krş. Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 148-149.
[27] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 81.
[28] Şu'arâ, 26/193, 194.
[29] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 81.
[30] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. V, s. 177.
[31] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 86-87.
[32] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 83.

III. II. Nâsih-Mensûh

Fîruzâbâdî tefsirle ilgilenen bir kimse için nesh konusunu bilmeyi farz olarak görür.[33] Bu, yorum hatası yapmamak için gereklidir. Buradan anlaşılıyor ki nesh ona göre Kur'ân'ı doğru anlama ve yorumlamada yararlanılması gereken önemli bir disiplindir.[34]

Fîruzâbâdî'nin nesh konusundaki tavrını daha iyi anlamak için, neshi nasıl tanımladığına bakmamız gerekmektedir. "Nesh, yeni bir emir ya da yasak nedeniyle ortaya çıkan hüküm değişikliği sonucu teabbüd keyfiyetinin sona erdiğini açıklamaktır."[35] Ona göre mevcut tanımlar içerisinde en uygunu budur.[36]

Neshin birtakım şartları olduğunu da ileri süren Fîruzâbâdî bunları şu şekilde ifade eder:

a) Nâsih de mensûh da şer'î bir hüküm taşımalıdır.

b) Nâsih, mensûhtan sonra olmalıdır.

c) Mensûh mutlak olup bir gaye ile mukayyet olmamalıdır.

d) Nâsih de mensûh gibi ilmi ve ameli gerektiren hususlarda olmalıdır.[37]

Fîruzâbâdî, neshin sınırlarını da çizer. Nesh yalnızca emir ve yasaklara tealluk eden bir keyfiyettir, haberler neshten korunmuştur. Çünkü böyle olsaydı Hz. Peygamber yalancı durumuna düşerdi.[38]

Neshin kısımları ile alâkalı olarak usul kitaplarında yer alan meşhur taksime yer verir:

a) Hem hükmü hem de metni mensûh ayetler.

b) Metni mensûh hükmü baki ayetler.

c) Hükmü mensûh metni baki ayetler.[39]

Neshin birinci çeşidine örnek olarak Enes'in rivayet ettiği şu haberi nakleder: "Berâe sûresi kadar uzun bir sûre vardı. Biz onu Hz. Peygamber zamanında okurduk. Sonra bu sûre nesh olundu. Geriye şu ayetten başka bir şey kalmadı: 'İnsanoğlunun iki vadi dolusu altını olsa, bir üçüncüsünü ister.

[33] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 117.
[34] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 117.
[35] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 120.
[36] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 120.
[37] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 120.
[38] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 122.
[39] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 123-124. Krş. Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 35-39.

Şayet üç vadi olsa bir dördüncüsünü ister. İnsanoğlunun gözünü topraktan başkası doyurmaz.' "[40]

Konuyla ilgili, kaynağını vermediği oldukça çarpıcı bir başka örneğe de yer verir: "İbn Mesud der ki; Hz. Peygamber bana bir ayet öğretti. Onu ezberledim ve Mushaf'a da yazdım. Bir gece onu okumak istedim fakat hatırlayamadım. Mushaf'a baktım yeri boştu. Hz. Peygamber'e gelip durumu haber verdim. Bana, Abdullah! Bu ayet nesh olundu dedi. Hz. Peygamber ayeti hatırlayamaması sebebiyle üzülmüştü. Bunun üzerine Cebrail şu ayeti indirdi, *"Biz sana öğreteceğiz ve (öğrendiklerinden hiçbirini) unutmayacaksın."*[41] Hz. Peygamberin ezberine tamamen güvenmemesi içinde *"Allah'ın dilemesi"*[42] hariç şeklinde bir sınırlama getiren kısmı nâzil oldu.[43]

Bu noktada gerek müellifin içine düştüğü, gerekse rivayetlerin kendi içindeki bazı çelişkilere dikkat çekmek istiyoruz. Öncelikle müellif neshin sınırlarını çizerken, bunun ahkâmla ilgili hususlarda olacağını, haberlerin bu kapsama girmediğini belirtmişti. Hâlbuki birinci rivayette yer alan sözler ahkâmla alâkası olmayan, insanoğlunun hırsını dile getiren ve geçerliliğini bugün için de koruyan bir tespit içermektedir. Müellif bu durumu göz ardı etmiştir. Bütün bir sûre nesh olunduğu hâlde yalnızca bu ayetin kalması ise, rivayetle ilgili izaha muhtaç bir husustur. Ayrıca böyle bir şeyi kabul etmenin Allah'a bir noksanlık izafe etmek anlamına gelip gelmeyeceği de tartışılmalıdır.

İkinci rivayette ise, Allah'ın emri, iradesi ve hikmeti gereği gerçekleşen bir ameliyeye Hz. Peygamber niçin üzülmektedir?

Eğer hafızasının zayıflığı sebebiyle unuttuğu için üzülüyorsa o takdirde râviye niçin neshten bahsetmiştir? Bu ve buna benzer cevap bekleyen sorular müellif tarafından cevapsız bırakılmıştır.

Nesh konusunda müellifin içine düştüğü bir başka çelişki ise, neshle ilgili ayetin iniş sebebine dair yapmış olduğu açıklamadır. Rivayete göre Mekkeli kâfirler ve Medineli Yahudiler, Hz. Peygamberi açıkça yalanlayıp "Bu uydurma bir sözdür; ilk önce bir şey emrediyor sonra onu yasaklıyor. Bir bakıyorsun bir hüküm ortaya koyuyor sonra ondan vazgeçiyor. Bunu kafasına göre yapıyor." demeleri üzerine Nahl sûresinin 101. ayeti nâzil olmuştur.[44]

Müellifin kendi tercihine göre Nahl sûresi Mekkî bir sûredir.[45] Yine kendi ifâdesine göre, nesh ahkâma tealluk eden bir keyfiyettir.[46] Bu

[40] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, 123-124.
[41] A'lâ, 87/6.
[42] A'lâ, 87/7.
[43] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 124.
[44] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 122.
[45] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 278.
[46] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 122.

önermelere göre Mekke'de ahkâmla ilgili ayetler nâzil olmuş ve bunların bir kısmında da nesh vuku bulmuştur. Hâlbuki bilindiği kadarıyla Mekke'de ahkâma dair bir şey nâzil olmamıştır.[47]

Neshin hikmetlerine dair söylemiş olduğu şeyler ise, müellifin Allah, Kur'an ve din tasavvurunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu hikmetler şu şekilde özetlenebilir:

a) Allah'ın mutlak hüküm sahibi olduğunu ortaya koymak.

b) İnsanları bununla imtihan etmek.

c) Dini yaşamada karşılaşılabilecek zorlukları ortadan kaldırmak.[48]

Fîruzâbâdî'nin neshin hikmeti bağlamında yaptığı açıklamalardan biri de insanların fıtratlarının farklı olması ve dünyanın iyisiyle kötüsüyle sürekli bir değişim içinde olduğu şeklindedir. Buna göre değişen zaman ve şartlara göre insanların maslahatını göz önüne alarak tasarrufta bulunmak hikmetin bizzat kendisidir.[49]

Değişen zaman ve şartlar dikkate alınarak, vahiyde birtakım değişikliklere gidildiğini söylemek, Kur'ân'ın daha inzal süreci içerisinde birtakım ayetlerini yürürlükten kaldırdığını/geçersiz kabul ettiğini söylemek demektir. Kısaca neshin varlığını kabul etmek, Kur'ân'ın tarihselliğinin yine bizzat Kur'an tarafından kabul edildiği anlamına gelmektedir.

Eserin kaynakları başlığı altında belirttiğimiz üzere, müellifin nesh konusundaki temel kaynağı İbn Hazm el-Endelüsî'nin *Marifetü'n-Nâsih ve'l-Mensûh* adlı eseridir. Müellif neshle ilgili görüşlerin tamamını bu eserden isim vermeksizin nakleder. Zaman zaman قيل lafzıyla muhalif görüşlere de yer verir.[50]

Bir fikir vermesi bakımından yapmış olduğu nakillere dair bazı örnekler vermek istiyoruz. Örneğin Bakara sûresi ile ilgili olarak şöyle der: "Bu sûrede yirmi altı yerde nesh vardır. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا [51] ayeti, وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا [52] ayetiyle nesh olmuştur.[53] Enfâl sûresiyle ilgili olarak, "Bu sûrede altı kadar mensûh ayet vardır. يَسْأَلُونَكَ عَنْ الْأَنْفَالِ [54] ayeti, وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ

[47] Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü,* Ankara 1988, s. 123.
[48] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 121.
[49] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 118-119.
[50] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 136. Krş. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Marifetü'n-Nâsih ve'l-Mensûh,* (Celâleyn kenarında) Kahire ty., c. II, s. 234; Fîruzâbâdî, *Besâir,* c. I, s. 171. Krş. İbn Hazm, *Nâsih*, c. II, s. 238; Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 180. Krş. İbn Hazm, *Nâsih,* c. II, s. 241-242; Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, 264. Krş. İbn Hazm, *Nâsih*, c. II, s. 248; Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 336. Krş. İbn Hazm, *Nâsih,* c. II, s. 255; Fîruzâbâdî, *Besâir,* c. I, s. 419. Krş. İbn Hazm, *Nâsih*, c. II, s. 262.
[51] *"Şüphesiz, iman edenler; Yahudilerden,.."* Bakara, 2/62.
[52] *"Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse…"* Âli İmrân, 3/85.
[53] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I. s. 135-136. Krş. İbn Hazm, *Nâsih,* c. II. s. 227.
[54] *"Sana ganimetleri soruyorlar."* Enfâl, 8/1.

مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ[55] ayeti tarafından nesh olunmuştur. وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ [56] ayeti وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمْ [57] ayetiyle nesh olmuştur."[58]

Fîruzâbâdî, müfessirlerin çoğunluğuna göre Kehf sûresinde nâsih ya da mensûh bir ayet bulunmadığını, yalnızca Katâde'den (ö.118/736) gelen bir rivayete göre, bir mensûh ayet bulunduğunu söyler. İbn Hazm ise bu ifâdelerden farklı olarak Katâde ile birlikte Süddî'yi de (ö.245/859) zikreder.[59]

Son olarak müellifin, içinde nâsih ya da mensûh ayet bulunup bulunmaması yönüyle sûrelere dair yapmış olduğu bir tasnife yer vereceğiz. Bu tasnifte de kaynağı İbn Hazm'dır.[60] Anlaşıldığı kadarıyla İbn Hazm'ın kaynağı da Hibetullah b. Selam'dır (ö.410/1019).[61] Söz konusu tasnif şu şekildedir:

a) İçinde nâsih ya da mensûh ayet bulunmayan sûreler. Bunların sayısı kırk üçtür: Fatiha, Yusuf, Yasin, v.s.[62]

b) İçinde nâsih ayetlerin bulunup mensûh ayetlerin bulunmadığı sûreler altı tanedir: Feth, Haşr, Münâfikûn vs.[63]

c) İçinde mensûh ayetlerin bulunup nâsih ayetlerin yer almadığı sûrelerin sayısı kırktır.[64]

d) Nâsih ve mensûh ayetleri bir arada bulunduran sûrelerin sayısı ise yirmi beştir.[65]

Nesh konusunda sergilenen bu yaklaşım, Subhi Salih (ö.1986) gibi, neshi kabul eden ilim adamları tarafından bile aşırı bulunmuştur. Salih'e göre bu tür bir yaklaşım bedahete ters düştüğü gibi eşyanın mantığına da aykırıdır.[66]

Gerçekten de bazı örnekler bu görüşü doğrular mahiyettedir. Öyle ki müellife göre bir ayetin son tarafı baş tarafını nesh edebilmektedir. Mâide sûresi 105. ayetinin son tarafı, baş tarafı olan عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُم *"Siz yalnız kendinizden sorumlusunuz (....)"* kısmını nesh etmektedir.[67]

---

[55] *"Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a ve (...) aittir"* Enfâl, 8/41.
[56] *"Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez."* Enfâl, 8/33.
[57] *"Allah onlara niye azap etmesin…"* Enfâl, 8/34.
[58] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 223-224. Krş. İbn Hazm, *Nâsih*, c. II, s. 245.
[59] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 298. Krş. İbn Hazm, *Nâsih*, c. II, s. 245.
[60] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 23-26. Krş. İbn Hazm, *Nâsih*, c. II, s. 222-224.
[61] İbn Selam'ın tasnifi için bkz. Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 33-34.
[62] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 125. Krş. İbn Hazm, *Nâsih*, c. II, s. 222-223.
[63] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 126. İbn Hazm, *Nâsih*, c. II, s. 223.
[64] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 126. İbn Hazm, *Nâsih*, c. II, s. 223.
[65] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 126-127; İbn Hazm, *Nâsih*, c. II, s. 223-224.
[66] Subhi es-Salih, *Mebâhis fî 'Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut 1968, s. 266.
[67] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 180. Zerkeşî, aslında İbnü'l-Arabi'ye (ö.543/1148) ait bu görüşü "garip bir örnek" olarak nitelendirir. Bkz. Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 35. Krş. İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1998, c. I, s. 105.

Besâir'de nâsih olarak gösterilen örneklerin büyük çoğunluğunu seyf ayeti oluşturmaktadır.[68] Hemen hemen her sûrede seyf ayeti olarak bilinen Tevbe sûresinin 5. ayetinin nesh ettiği bir ya da birkaç ayet vardır.[69]

Müellif ve onun gibi düşünenler, nerdeyse Kur'an ayetlerinin önemli bir kısmını hükümsüz bırakacak kadar aşırı bir nesh anlayışına sahiptirler. Kuşkusuz bu anlayış sistemli bir metodolojiden uzak oluşun tabiî bir sonucudur.

III. III. Vücûh ve Nazâir

Kur'an'da yer alan lafız ve hareke bakımından aynı kelimelere *nazâir* bunların farklı yerlerde farklı anlamlara gelmesine de *vücûh* denilmektedir.[70]

Fîruzâbâdî, çoğu zaman, ele aldığı kelimenin sözlük ya da terim anlamını verir, ardından da vücûhuna yani bir kelimenin farklı yerlerde taşımış olduğu farklı anlamlarına yer verir.[71] Buna dair ayetlerden örnekler getirir. Kimi zaman da doğrudan kelimenin kaç vecihte kullanıldığına geçer.[72]

Vücûh ve nazâire dair pek çok eserde, kimi cins ya da nevi bildiren kelimelere, kelimelerin geçtiği ayetlerin nüzul sebeplerine dayanarak çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Bunun en ilginç örneğini "insan" kelimesine dair yapılan açıklamalarda görüyoruz. İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) kelimenin yirmi beş anlamından bahsederken[73], Fîruzâbâdî, yirmi kadar anlamından bahseder.[74] Yaptığımız karşılaştırma sonunda, üç yer hariç İbnü'l-Cevzî'nin vermiş olduğu bilgilerle Fîruzâbâdî'nin verdikleri aynıdır. İlginç olan taraf ise İbnü'l-Cevzî, Zilzâl sûresi 3. ayetinde geçen "insan"la kâfir birisinin kastedildiğini söylerken;[75] Fîruzâbâdî'nin Hz. Peygamber'in kastedildiğini söylemesidir.[76]

Hâlbuki ayette genel olarak insandan bahsedilmekte ve bir kıyamet sahnesi canlandırılmaktadır.[77] Bu durum bu ilmin çok dikkatli bir şekilde ele alınıp incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

---

[68] Bkz. Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 160, 172, 180, 189, 240, 247, 264, 274, 290, 306, 312, 324, 330, 336, 349, 354, 366, 371, 374, 378, 382, 387, 394.
[69] Bkz. Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 160, 172, 180, 189, 240, 247, 264, 274, 290, 306, 312, 324, 330, 336, 349, 354, 366, 371, 374, 378, 382, 387, 394.
[70] İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzır fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. M. Abdulkerim er-Râdî, Beyrut 1985, s. 83.
[71] Bkz. Fîruzâbadî, *Besâir*, c. II, s. 262, 487, 501-503; c. III, s. 162-168, 197-200, 246-247; c. IV, s. 166-167; 323-327, 338-340; c. V, s. 118, 381-384.
[72] Fîruzâbadî, *Besâir*, c. II, s. 160-161; 274, 355-356; c. IV, s. 161.
[73] İbnü'l-Cevzî, *Nüzhe*, s. 33-35.
[74] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. II, s. 177-183.
[75] İbnü'l-Cevzî, *Nüzhe*, s. 35. İbn Abbâs da aynı görüştedir. Bkz. İbn Abbâs, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs*, Beyrut 1992, s. 655.
[76] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. II, s. 183.
[77] Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, ts., c. IX, s. 6011.

Müellifin vücûh ve nazâir'de sergilediği tavrın titizce bir tavır olduğu söylenemez. Rivayetten ziyâde Arap dili ve üslûbunu ilgilendiren bu disiplinde çoğu zaman kelimenin taşımış olduğu sözlük anlamının dışına çıkması, kanaatimizce zaman zaman bu konuda rivayet tefsirlerine, nüzûl sebeplerine, mübhemâtu'l-Kur'ân gibi rivayete dayalı Kur'an ilimlerine müracaat etmekten ileri gelmektedir. Bu konuda ortaya çıkan ve rivayet tefsiriyle dirayet arasında bir tür çatışma izlenimini veren örneklerin izahı ise araştırılmayı bekleyen bir meseledir.

III. IV. Mekkî ve Medenî Sûreler ve Tertipleri

Fîruzâbâdî, Kur'an'daki sûre sayısı konusunda âlimler arasında ihtilaf olduğunu belirtir. Ona göre, sûre sayısının Hz. Osman'ın (ö.35/656) cem edip çeşitli İslam beldelerine gönderdiği Mushaflarda 114 olduğu hususunda âlimler arasında icma vardır.[78]

Bu itibarla, Übey b. Kâ'b'dan (ö.33/654) gelen sûre sayısının 116 olduğu şeklindeki rivayetle, Enfâl ve Berâe'yi bir kabul etmek sûretiyle sûre sayısının 113 olduğunu ifade eden görüşe iltifat edilmemesi gerektiğini zira bunların şâz görüşler olduğunu söyler.[79]

Şia'nın İnşirah sûresiyle Duhâ sûresini tek bir sûre kabul etmesini ise "iddia" olarak nitelendirir.[80]

Sûrelerin tertibinde el-Mâverdî (ö.450/1058) ve Ebu'l-Kasım en-Nîsâbûrî'nin (ö.406/1015) tefsirlerini esas aldığını ifade eder.[81] Nitekim Zerkeşî'nin (ö.794/1392), Nîsâbûrî'den yaptığı nakillerle karşılaştırdığımızda bir iki değişiklik hariç gerek Mekkî ve Medenî sûrelere dair verilen bilgilerin gerekse bunların tertip sırasının aynı olduğunu gördük.[82]

Müellifin nüzul sırasına göre vermiş olduğu Mekkî ve medenî sûrelerin isimlerini bir cetvel halinde verip daha sonra burada verilen bilgileri, müellifin sûrelere ait ansiklopedik türden bilgiler verdiği bölümdekilerle karşılaştıracağız.

Mekkî Sûreler

No		**No**	
1	Alak	43	Meryem
2	Nun	44	Tâhâ
3	Müzzemmil	45	Vâkıa
4	Müddessir	46	Şu'arâ

[78] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 97.
[79] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 97.
[80] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 98.
[81] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 97.
[82] Bkz. Zerkeşî, *Burhân*, c. I, s. 193-194.

5	Mesed	47	Neml
6	Tekvîr	48	Kasas
7	A'lâ	49	İsrâ
8	Leyl	50	Yûnus
9	Fecr	51	Hûd
10	Duha	52	Yûsuf
11	Şerh	53	Hicr
12	Asr	54	En'âm
13	Âdiyât	55	Saffât
14	Kevser	56	Lokman
15	Tekâsür	57	Sebe'
16	Mâûn	58	Zümer
17	Kâfirûn	59	Ğâfir
18	Fil	60	Fussilet
19	Felak	61	Şûrâ
20	Nas	62	Zuhruf
21	İhlas	63	Duhan
22	Necm	64	Câsiye
23	Abese	65	Ahkâf
24	Kadr	66	Zâriyât
25	Şems	67	Ğâşiye
26	Bürûc	68	Kehf
27	Tin	69	Nahl
28	Kureyş	70	Nuh
29	Kâri'a	71	İbrahim
30	Kıyâme	72	Enbiya
31	Hümeze	73	Mu'minûn
32	Mürselât	74	Secde
33	Kaf	75	Tur
34	Beled	76	Mülk
35	Târık	77	Hakka
36	Kamer	78	Meâric
37	Sâd	79	Nebe'
38	A'raf	80	Nâziât
39	Cin	81	İnfitâr
40	Yâsin	82	İnşikâk
41	Furkan	83	Rum
42	Fâtır	84	Ankebut
		85	Mutaffifûn

Medenî Sûreler

No		**No**	
1	Bakara	15	Haşr
2	Enfâl	16	Nasr
3	Âl-i İmrân	17	Nûr
4	Ahzâb	18	Hac
5	Mumtahıne	19	Münafıkûn
6	Nisâ	20	Mücadele
7	Zelzele	21	Hücurât
8	Hadîd	22	Tahrim
9	Muhammed	23	Saff
10	Ra'd	24	Cuma
11	Rahmân	25	Teğâbün
12	İnsan	26	Feth
13	Talak	27	Tevbe
14	Beyyine	28	Mâide

Fîruzâbâdî, Fâtiha'nın Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğu hususu ihtilaflı olduğu için, listede ona yer vermediğini söyler.[83] Bir sonraki konuda sırasıyla, Mekke'de indiği hâlde, Medenî hükmünde olan, Medine'de indiği hâlde Mekkî hükmünde olan sûreler, Cuhfe'de inen, Beytü'l-Makdis'te inen sûreler şeklinde sûrelerin durumları hakkında bilgi verir.[84]

Sûrelerin Mekkî ya da Medenî oluşlarında neyi ölçü aldığını söylemez. Fakat Hudeybiye'de ya da Taif'te inenler şeklindeki ayrımı ile Mekke'de indiği hâlde Medenî, Medine'de indiği hâlde Mekkî hükmünde olan sûreler şeklindeki değerlendirmesi dikkate alındığında, müellifin hem sûrelerdeki hitap şekillerini hem de indiği yerleri ölçü olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Burada el-Fîruzâbâdî'nin vermiş olduğu sûrelerin nüzûl sırası ile Caferi Sadık (ö.148/765) Mushaf'ındaki sûrelerin nüzûl sırasının mutabakat arz ettiğini de belirtmeden geçemeyeceğiz.[85]

Konunun başında sözünü ettiğimiz karşılaştırmayı yaptığımızda, Zilzâl, Dehr, Hac, Rahman, Ra'd, Teğâbün, Saf ve Kayyime sûreleri, çizelgede verdiğimiz bölümde Medenî sûreler arasında verilirken,[86] sûreler hakkında ansiklopedik türden bilgilerin verildiği bölümde Mekkî sûreler

[83] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 99.
[84] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 100, 102. Krş. Zerkeşî, *Burhân*, c. I, s. 195-205.
[85] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 98-93. Krş. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 86-87. Ayrıca bkz. Suyûtî, *İtkân*, c. I, s. 31-32.
[86] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 99.

arasında verilmektedir.[87] Aynı şekilde Felak ve Kaf sûreleri adı geçen bölümde Mekkî sûreler arasında yer alırken[88] diğer kısımda Medenî sûreler arasında gösterilmektedir.[89]

III. V. Sûrelerin İsimleri

Kur'an sûrelerinin gerek sahip oldukları isimlerin veriliş nedeni gerekse de bazı sûrelerin birden fazla isme sahip olması İslam âlimlerini meşgul etmiştir.[90] Mesela, sûrelerin birden fazla isme sahip oluşunu araştırılması gereken bir konu olarak gören Zerkeşî, *"Bunlar tevkîfî midir, yoksa çeşitli münasebetlerle ortaya çıkmış isimler midir?"*, sorusunu sorar.[91] Cevap olarak, *"Eğer ikinci ihtimal ise o takdirde, her kafası çalışan zeki insan her sûreden birçok isim çıkartabilir ki bu uzak bir görüştür"* der.[92]

Suyûtî (ö.911/1505) ise, bütün sûre isimlerinin rivayete dayalı bir şekilde tevkîfî olarak sabit olduklarını belirtir.[93] Suyûtî, Ebû Hatim'in (ö.354/965) İkrime'den (ö.107/725) yaptığı bir rivayeti bu görüşüne delil olarak verir.[94] Rivayete göre müşrikler, "İnek Sûresi", "Örümcek Sûresi" şeklinde sûre isimlerini alaya almışlar, bunun üzerine de Hicr sûresinin 95. ayeti nazil olmuştur.[95] Suyûtî bu rivayetten hareketle sûrelerin tevkîfî olduğunu iddia eder.

Zerkeşî, konuyla ilgili olarak her sûrenin ismiyle olan münâsebeti üzerinde durulması gerektiğini söyler. Bu meyanda Arapların bu konudaki geleneklerine dikkat çeker:

> *"Araplar bir şeye isim verirken; o şeyin dikkat çeken bir özelliğinden ya da ona özel, akılda kalıcı ve ad olduğu nesneyi çabuk çağrıştıracak bir niteliğinden alırlar. Bir nesne ya da kasideye isim verecekleri zaman en meşhur yönünü ad olarak verirlerdi. Kur'an sûrelerinin isimlendirilmesi de bu şekildedir. Örneğin Bakara sûresine bu ismin verilmesinin sebebi, içinde hikmetler olan Bakara Kıssası'nın zikredilmesidir."*[96]

---

[87] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 535, 493, 329, 447, 262, 467, 462, 533. Krş. *Besâir*, c. I, s. 99.
[88] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 98.
[89] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 437, 550. Krş. *Besâir*, c. I, s. 98. Bu sûreleri müellifin konuyla ilgili kaynaklarından birisi olan *Tefsîru'l-Mâverdî* ile karşılaştırdığımızda, Mâverdî'nin sûrelerin Mekkî ya da Medenî oluşuna dair bir tercihte bulunmadığını görürüz. Bu bakımdan müellifin bir tercihte bulunduğunu kabul etsek bile yaptığı bu tercihte tutarlı bir tavır sergilemediğini söylemeliyiz. İlgili sûreler hakkında geniş bilgi için bkz. el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, haz. Abdulmaksûd b. Abdurrahim, Beyrut ty., c. III, s. 91; c. IV, s. 5; c. V, s. 422, 527.
[90] Zerkeşî, *Burhân*, c. I, s. 270. Krş. Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1973, c. I, s. 177.
[91] Zerkeşî, *Burhân*, c. I, s. 270. Krş. Suyûtî, *İtkân*, c. I, s. 177.
[92] Zerkeşî, *Burhân*, c. I, s. 270. Krş. Suyûtî, *İtkân*, c. I, s. 177.
[93] Suyûtî, *İtkân*, c. I, s. 166.
[94] Suyûtî, *İtkân*, c. I, s. 166.
[95] Suyûtî, *İtkân*, c. I, s. 166.
[96] Zerkeşî, *Burhân*, c. I, s. 270. Krş. Suyûtî, *İtkân*, c. I, s. 177.

Bir kelime ya da nesnenin sık tekrar edilmesi de sûre ismi olması için bir başka sebeptir. Zerkeşî buna örnek olarak Hûd sûresini verir.[97]

Suyûtî, Zerkeşî'nin kural olarak koyduğu bu prensibin çok da tutarlı olmadığını verdiği şu örneklerle imâ eder: *"Mesela Kur'an'da Hz. Musa o kadar çok zikredilir ki nerdeyse Kur'an Hz. Musa ile dolu denecek hâldedir. Bununla birlikte "Musa" adında bir sûre yoktur."*[98]

Kanaatimizce sûrelerin tamamının tevkifi olarak isimlendirildiğini söylemek güçtür. Görünen o ki sûrelerin isimlendirilmesi büyük çoğunluğu tevkîfî bir kısmı da içtihadidir. Rivayetle sabit olan bu isimlerle sûrelerin içeriği arasındaki bağlantıların pek çoğunun ise daha sonraki dönemlerde kurulmuş olması muhtemeldir. İçtihâdî olanların bu ismi almalarında esas kabul edilebilecek bir kaideden söz etmek ise güçtür.

Sûrelerin isim ve sayılarına dair vermiş olduğumuz bu bilgilerden sonra Fîruzâbâdî'nin konuyla ilgili yaklaşımına geçmek istiyoruz.

Pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da meselenin teorik boyutuna temas etmeyen müellif, eğer bir sûrenin birden fazla ismi varsa bunlara yer verir ve çoğu zaman niçin bu ismi aldıklarına dair değerlendirmelerde bulunur.[99]

Berâe sûresi hariç hemen hemen hiçbir sûrede bu isimleri rivayet eden râvilere yer vermez.[100] Pek çok sûrede örneğin Mâide'de, *"Sûrenin iki ismi vardır. Gökten sofra indiğini anlatan kıssayı ihtiva etmesi dolayısıyla Mâide denmiştir. Ahbârdan bahsettiği için de Ahbâr sûresi denmiştir."*[101] der.

Berâe sûresinde ise isimleri rivayet eden ravilere de yer vererek şöyle der: *"Bu sûrenin sekiz ismi vardır. Birincisi, berâe ile başladığı için Berâe'dir. İkinci ismi, tevbenin çok geçmesinden dolayı Tevbe'dir. Üçüncü ismi, Fâdıha'dır. Çünkü nüzûlü esnasında münafıkların kusurları ortaya çıkmıştır. Dördüncü ismi, Müba'sıra'dır. Çünkü münafıkların sırlarını ortaya koymuştur; bu iki isim İbn Abbâs'tan (ö.68/687) rivayet edilmiştir. Beşinci ismi, Mukaşkış'dir. Çünkü müminleri nifaktan temizlemiştir; bu da İbn Ömer'den (ö.73/692) rivayet edilmiştir. Altıncı ismi, Buhûs'tur. Çünkü münafıkların nifakını araştırmaktadır; bu Ebû Eyyûb el-Ensârî'den (ö.50/670) nakledilmiştir. Yedinci olarak, kâfirlerin tekrar tekrar azaba*

[97] Zerkeşî, *Burhân*, c. I, 270. Krş. Suyûtî, *İtkân*, c. I, s. 177.
[98] Suyûtî, *İtkân*, c. I, s. 178. Krş. Abbâs, *İtkânu'l-Burhân*, c. I, s. 444-445. Gerçi Suyûtî daha sonra, Sahâvî (ö.902/1496) nin *Cemâlü'l-Kurrâ* adlı eserinde adı geçen isimleri sûre isimleri olarak gördüğünü fakat bunların bir rivayete dayanmadığından bahseder. Bkz. Suyûtî, *İtkân*, c. I, s. 178.
[99] Fîruzâbadî, *Besâir*, c. I, s. 128-129, 134, 178, 187, 203, 222, 227, 228, 238, 246, 262.
[100] Fîruzâbadî, *Besâir*, c. I, s. 128-129, 134, 178, 187, 203, 222, 227, 228, 238, 246, 262.
[101] Fîruzâbadî, *Besâir*, c. I, s. 178-179.

çarptırılacağından bahsettiği için Azab olarak isimlendirilmiştir. Sekizinci ismi ise, Hâfira'dır. Zira âdeta münafıkların kalbini açmaktadır".[102]

Bu bilgiler çerçevesinde Fîruzâbâdî'nin sûre isimlerinin tevkîfî olup olmadığı hususundaki görüşlerini tespit etmek mümkün görünmemektedir. Sûre isimlerini verirken bunlarla ilgili haber ya da râviler hakkında bilgi vermemesi eserin pratik değerini artırmaya yönelik bir yaklaşım olarak düşünülebilir.

III. VI. Kur'ân'ın İ'câzı

Kur'ân'ın ister sûre isterse ayet düzeyinde olsun bir benzerinin ortaya konulması hususunda muhataplarını âciz bırakmasını, çeşitli yönlerden ele alıp inceleyen Kur'an ilmine verilen addır.[103]

İ'câzın edebî i'câz, ilmî i'câz, gaybî i'câz ve yasamaya yönelik i'câz olmak üzere çeşitleri vardır. Edebî i'câzın varlığına dair âlimler arasında bir ittifak olduğu hâlde, diğer i'câz çeşitlerinin varlığı tartışma konusu olmuştur.[104] Fîruzâbâdî'nin eserinde özellikle edebî i'câza ağırlık vermesi nedeniyle burada edebî i'câzın tanımına yer vermek istiyoruz.

Edebî i'câz, Kur'an'ın nazmıyla ilgilidir. Nazım anlatıma en uygun kelimenin kullanılması ve cümle içerisinde alternatifi düşünülemeyecek en uygun yere yerleştirilmesidir. Aynı husus sûreyi oluşturan cümle ve ayetlerin anlatıma uygun olarak dizilmesini de içermektedir. Edebî i'câz, sûre, ayet ve kelime düzeyinde olması yönüyle Kur'ân'ın tamamını kapsayan bir yapıya sahipken diğer i'câz çeşitleri yalnızca ilgili ayetlerle sınırlıdır. Bu yüzden edebî i'câz, i'câz çeşitleri içerisinde en önemlisi olarak kabul edilmiştir.[105]

İ'câz kavramının sözlük anlamını vermek sûretiyle konuya giren el-Fîruzâbadî'ye göre kelimenin aslı olan العجز bir iş, görüş ya da tedbiri ortaya koyacak güce sahip olmamaktır.[106] Bu üç şekilde kendisini gösterir; illüzyon, keramet ve mucize. Bunların ne anlama geldiği ve özelliklerini sayan müellif, sözü Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olan Kur'ân'a getirir. Sonra da i'câzın keyfiyeti konusundaki görüşlere yer verir. Bunlar üç başlık altında toplanabilir.

a) Aslında Araplar âciz olmadıkları hâlde, Allah tarafından gayretlerine ket vurulduğunu ileri süren *sarfe* nazariyesi.[107]

[102] Fîruzâbadî, *Besâir*, c. I, s. 227-228.
[103] Abbâs, *İtkânu'l-Burhân*, c. I, s. 110.
[104] Abbâs, *İtkânu'l-Burhân*, c. I, s. 110.
[105] Abbâs, *İtkânu'l-Burhân*, c. I, s. 113.
[106] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 65.
[107] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 67. Krş. Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 94.

Fîruzâbâdî bu konuda tartışmaya girmeden, *"bu görüş Şia'ya aittir ve merduttur"* demekle yetinir.[108]

b) İnkârcıların, Kur'ân'ın lafzının değil, anlamının bir benzerini ortaya koyamadıklarını savunan görüş.

c) Lafzın ya da mananın değil, nazmın yani bunların diziminin bir benzerini getiremediklerini ileri süren görüş. Bu görüşe göre, Arapların edebî anlatım biçimleri seci, şiir ve urcûze ile sınırlıydı. Hâlbuki Kur'ân'ın nazmı bunlardan hiçbirisine benzemeyen bir tarzda ve orijinallikteydi. Bu yüzden Kur'an nazmının en aşağı mertebesine dahi ulaşamadılar.[109]

Müellif, Ehl-i Sünnet'in görüşüne de yer verir: *"Ehl-i Sünnet'in görüşü ise Kur'ân'ın bütün yönleriyle; lafzıyla, anlamıyla ve nazmıyla mucize olduğu şeklindedir."*[110] Kur'an on iki açıdan hatiplerin hutbelerinden, şairlerin şiirlerinden farklıdır. Bunları, îcaz, teşbih, istiâre vs. şeklinde özet olarak saydıktan sonra örneklendirmeye geçer.[111] Müellifin bu konuda büyük ölçüde Ebu'l-Hasen er-Rummânî'den (ö.384/994) etkilendiği anlaşılmaktadır.[112]

Lafzın vecîz, anlamın eksiksiz olmasını i'câzın en beliğ şekli olarak niteler; *"îcaz içinde i'câz, i'câzın son noktasıdır."*[113] Bu anlamda i'câzın Kur'an'da ya hazf yoluyla ya da ihtisar yoluyla mevcut olduğunu söyler.[114]

Hazfe örnek olarak وَاسْأَلْ الْقَرْيَةَ *"Köye sor."*[115] Yani وَاسْأَلْ أهل الْقَرْيَةَ "köy ahalisine sor" demektir.

İhtisara örnek olarak ise وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ *"Sizin için kısasta hayat vardır!"*[116] ayetini verir. Buradaki i'câz üzerinde durur ve şöyle der: *"İşte bu dört kelime, on altı harf İslam Hukukçularının binlerce cilde ulaşan, buna rağmen henüz künhüne vâkıf olamadıkları binlerce meseleyi içermektedir."*[117]

Teşbîhe örnek olarak da şu ayetlere ver verir; Nur/39, İbrahim/17, Bakara/19. Bir filolog olarak i'câz-teşbih münasebetine temas etmemesi ve âdeta yaldızlı cümlelerle konuyu geçiştirmesi dikkat çekicidir.[118]

---

[108] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 67.
[109] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 68.
[110] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 67.
[111] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 67.
[112] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 67. Krş. Rummânî, *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân*, (selâse resâil fî i'câzi'l-Kur'ân içinde thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zağlûl Selam), Dâru'l-Meârif, Mısır t.y., s. 76-109.
[113] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 67.
[114] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 67.
[115] Yusuf, 12/82.
[116] Bakara, 2/179.
[117] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 69.
[118] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 69.

İstiâre konusunda verdiği örneklere dair izahları da oldukça kısa ve yüzeyseldir.[119] Örneğin, فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَر [120] ayetini işiten bir bedevinin ayetin belagatine secde etmesinden bahseder. *"Niçin secde ettin?"* sorusuna, *"Bu makamda söylenmiş bir sözün taşımış olduğu fesahate secde ettim."* dediğini nakleder.[121] Ama fesahatin izahına girmez.

İ'câzın diğer çeşitlerinde de açıklamaya girmeden örneklerle yetinen müellife göre, Kur'ân-ı Kerim'de farklı ifade ve lafızlarla tekrar edilen kıssa ve olaylar, konunun uzmanları tarafından ele alındığı takdirde pek çok sır ve incelikler içerdiği anlaşılacaktır.[122] Bununla Kur'ân-ı Kerim'deki "lafzî müteşâbih" ayetler grubunu kastetmektedir. Bu bağlamda Fatiha sûresindeki sır ve hikmetleri şöyle açıklar: Fatiha sûresindeki besmelenin بِسْمِ *O'nun ismiyle* kısmında, mahlûkatın Cenâb-ı Hakk'ın inayetine sığınması dile getirilmektedir. اللَّهِ Lafza-i Celâl, O'nun kudret ve azametinin izlerini taşır. الرَّحْمَنِ kelimesinde, mahlûkatın menfaatinin O'nun korumasına bağlı olduğuna işaret vardır. الرَّحِيمِ de âlemlerin O'nun rahmetinin feyzine muhtaç olduğuna dair beyan vardır. Fatiha'nın yarısı rubûbiyete ait hükümleri tazammun ederken, öbür yarısı ubûdiyetin sebeplerini içerir.[123]

İ'câz konusunu işlerken "hüsn-i beyan" şeklinde tabir ettiği bir anlatım biçimine yer verir. Tanımını yapmadığı bu üslûp çeşidinden hareketle dine ait bütün ahkâmın Kur'an ayetleriyle teyit edilebileceğini iddia eder ki[124] bu yaklaşım onun i'câz, tefsir ve usul anlayışını yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Bu anlatım tarzına dair vermiş olduğu örneklerden bir kaçını burada vermek istiyoruz: *" 'De ki! İlk defa kim yarattı ise O diriltecek'[125] ayetini Allah kıyamete delil olarak buyurur. Müminler için göstermiş olduğu ve göstereceği rahmetine delil olarak 'Müminlere karşı merhametlidir'[126] ayetini buyurmuştur."*[127]

Müellif bu arada çok az da olsa gaybî i'câz konusuna da temas eder. Kur'ân'ın geçmiş ve geleceğe dair olaylardan bahsetmesi de Kur'ân'a ait başka bir özelliktir.[128] Geçmişe ait olaylara örnek olarak Arş ve Kürsî'nin yaratılışını, Sidre'nin vasfı, Levh ve Kalem'in keyfiyetinden bahsetmesini

[119] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 70.
[120] *"Emredileni tebliğ et!"* Hicr, 15/94.
[121] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, 70.
[122] Fîruzâbâdî, *Besâir*, I, 71. *Besâir*'de "müteşâbihat" başlığı altında bu konuyu işler. Bunu detaylı olarak lafzî müteşabih konusunda işleyeceğiz.
[123] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 71.
[124] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 74.
[125] Yasin, 36/79.
[126] Ahzâb, 33/43.
[127] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 73.
[128] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 74.

gösterir.[129] Öte yandan "levh" maddesinde, Allah'ın bunun keyfiyetini bilmeyi kendisine tahsis ettiğini söylemesi[130] bir çelişki gibi görünmektedir.

Fîruzâbâdî Kur'ân'ın daha çok edebî i'câzı üzerinde durmuştur. Kur'ân'ın içermiş olduğu îcaz, teşbih, istiâre gibi sanatlarda, o dönemdeki şiir ve hutbelerden farklılık arz ettiğini söylemiş ama bunun izahına girmemiştir. Müellif, Kur'ân'ın i'câzını engin dil bilgisi ve edebî zevkine dayanarak izah edeceği yerde örneklerle ve yuvarlak cümlelerle geçiştirmeyi tercih etmiştir. Bunun sebebi müellifin bu türden bir detaya girmek istememesi olabileceği gibi edebî zevkiyle de alâkalı olabilir. Zira i'câzın bilinmesi bir yerde edebî zevke bağlıdır. Nitekim Mutezile bilginlerinden Muhammed b. Ebi'l-Hadîd'in (ö.655/1257) belirttiği gibi her nahiv, lügat ya da fıkıhla meşgul olan kimsenin edebî zevke sahip olması beklenemez.[131]

III. VII. Kur'an'da Hitap ve Cevap Şekilleri

Kur'ân-ı Kerim'i doğru anlamanın ve yorumlamanın belki de ilk ve kaçınılmaz şartı Arap dili ve üslûbunu özellikle de Kur'an üslûbunu çok iyi bilmektir. Zira anlatıma ilişkin pek çok ayrıntı ve incelik çoğu zaman üslûpta gizlidir. Hatta herhangi bir edebî metinde bile yazarın üslûbunu bilmeden yapılacak yorumlar çoğu zaman yanıltıcı olabilir.

Kur'an ilimleri içerisinde Arap dili ve üslûbuyla yakından ilgili olan konulardan bir tanesi de Kur'an'daki hitap ve cevaplar konusudur. Üslûp bilgisi diyebileceğimiz bu disiplin yeterince bilinmediği takdirde, fıkıhla ilgili konularda yanlış çıkarımlar yapmaktan, inançla ilgili konularda düşünce sapmalarına varıncaya kadar bir dizi tefsir hatasına düşülebilir. Hatta kimileri tarafından iddia edilen Kur'an'da gramer yanlışı olduğu (!) şeklindeki iddiaların temelinde de çoğu zaman bu konulardan habersiz olmak yatmaktadır.

Bu hususlara dair birkaç örnek vermek istiyoruz. Arap dilinde tekil birinci şahsa hitap edilen bir kalıpla, iki kişiye hitap edildiğini[132] bilmeyen bir kimse قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَامُوسَى *"Sizin Rabbiniz kim ey Musa!"*[133] ayetinde gramer yanlışı olduğunu zannedebilir.

Hâlbuki bu Arap dilinde bir üslûp olduğu gibi, Kur'ân'a has bir inceliği de yansıtmaktadır. Burada, Firavun'un -yanında kardeşi Harun olduğu hâlde- Musa'ya hitaben *"Sizin Rabbiniz kim ey Musa!"* diyerek yalnızca onu muhatap almasının sebebi nübüvvet sahibinin Hz. Musa olması olabileceği

[129] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 74.
[130] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. IV, s. 468. Krş. *Besâir*, c. I, s. 74.
[131] Bkz. Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 124.
[132] Bkz. Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 240.
[133] Tâhâ, 20/49.

gibi, Harun'un Hz. Musa'dan daha fasih olması sebebiyle ondan çekinmiş olması ve konuşmak istememesi de olabilir.[134]

Yine Ahzâb sûresinin ilk iki ayetinde Hz. Peygamber'in şahsında, ümmetine yöneltilen hitabı, يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Ey Peygamber, Allah'tan kork, kâfir ve münafıklara boyun eğme!"*[135] Hz. Peygamber'e yönelik kabul etmekle, Hz. Peygamber'in Allah'tan yeterince korkmadığı, kâfir ve münafıkların isteklerine boyun eğdiği şeklinde yorum hatalarına düşülebilir.[136]

Yine يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ *"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayınız."*[137] ayetindeki hitabı, hususi olarak anlamak ve Hz. Peygamber'e özel olduğunu savunmak, boşanmaya dair bir kısım hükümlerin Hz. Peygamber'den başkasını bağlamadığı şeklinde yanlış bir yorumun ortaya çıkmasına yol açar. Hâlbuki bu ayette hitap hususi, kast olunanlar ise umûmidir.[138]

Konunun önemini vurgulayan bu açıklamalardan sonra, Fîruzâbâdî'nin konuyla ilgili vermiş olduğu bilgilere geçebiliriz. Müellif, Kur'an'daki hitap şekillerinin, âmm, hass, cins, nevi vs. olmak üzere onbeş çeşit olduğunu söyler.[139] Mesela, çoğul lafzıyla tekile hitaba örnek olarak قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِي *"Rabbim! Beni hayata geri gönderin"*[140] ayetini verir.[141]

Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli sualler ve bunlara verilen çeşitli cevaplar vardır. Bunları kendi arasında bir tasnife tabi tutan müellif, sorunun ardından gelen cevap, munfasıl cevap, sorudan tecrit edilmiş cevap, iki soruya bir cevap şeklinde çeşitli başlıklar altında konuyu işler. Buna dair birkaç örnek verip konumuza son vermek istiyoruz.

Sorudan ayrılmış cevap. Bu iki çeşittir:

a) Soru ile cevabı aynı sûre içinde olur. Furkân sûresi 7. ayetinde olduğu gibi وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ *"Bu nasıl bir peygamber ki (diğer ölümlüler gibi) yiyip içiyor? derler."* Bunun cevabı aynı sûredeki şu cevaptır: وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ *"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki yiyip içmesin."*[142]

b) Soru bir sûrede, cevabı bir başka sûrede olur. Furkân sûresi 60. ayetindeki قَالُوا وَمَا الرَّحْمَانُ *"Dediler ki Rahman nedir?"* Bu sualin

[134] Bkz. Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 240. Krş. Suyûtî, *İtkân*, c. II, s. 746.
[135] Ahzâb, 33/1-2.
[136] Bkz. Zerkeşî, *Burhân*, c. II. s. 242. Krş. Suyûtî, *İtkân*, c. II, s. 748.
[137] Talak, 65/1.
[138] Zerkeşî, *el-Burhân*, c. II, s. 217. Krş. Suyûtî, *İtkân*, c. II, s. 744.
[139] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 108. Krş. Suyûtî, *İtkân*, c. II, s. 744.
[140] Müminûn, 23/99.
[141] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 109. Krş. Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 235; Suyûtî, *İtkân*, c. II, s. 746.
[142] Furkân, 25/20.

cevabı Rahman sûresinin 1-3 ayetlerindedir: اَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ خَلَقَ ألإنْسَانَ *"Kur'an'ı O Rahman öğretti, insanı O yarattı".*[143]

c) Cevabı gizli şart cümleleri vardır. Ra'd sûresi 31. ayeti buna örnektir. وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ *"Şayet Kur'an ile dağlar yürütülseydi, mesafeler kat edilseydi"* şartının cevabı, *"işte o zaman Kur'an Kur'an olurdu"* şeklindedir.[144]

III. VIII. Kur'ân'ın İsimleri

Kur'ân'ın isimleri konusu, Kur'an ilimleriyle ilgili *el-Burhan* ve *el-İtkân* gibi temel kaynaklarda yer almış bir konudur. Geleneksel yaklaşım içerisinde bakıldığında Kur'an yorumuyla çok da irtibatlı bir konu olarak gözükmemektedir.[145]

Fîruzâbâdî, Kur'ân-ı Kerim'e dair yaklaşık doksan üç kadar isim sayar.[146] Bunların bir kısmı aslında sıfattır. Belli bir kısmı ise tamamen müellifin ayetlere getirdiği yorumlara dayalı adlandırmalardır. Onun bu eğilimi, *ismin çokluğu müsemmanın şeref ve kemalini gösterir* düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Buna örnek olarak aslanın isminin çok oluşunu verir. Ona göre, aslanın isminin çokluğu gücünün çokluğuna işaret etmektedir. Aynı şekilde Kur'ân'ın isimlerinin çokluğu da onun şeref ve faziletinin yüksek oluşunu gösterir.[147]

Tâhir el-Cezâirî (ö.1920) bu konuda şöyle der: *"Bazı âlimler Kur'ân'a dair pek çok isim saymışlardır ki bunların pek çoğunun isim olması için herhangi bir neden gözükmemektedir. Herhâlde Kur'an için kullanılan her sıfat ya da genel ifadenin Kur'ân'ın ismi olduğunu zannetmişlerdir."*[148] Subhi Salih de aynı görüşe katılır ve bunu bir aşırılık olarak niteler.[149] Bu cümleden olmak üzere aslında sıfat olduğu hâlde müellifin isim olarak verdiği kelimelere dair birkaç örnek verelim: Buruc sûresi 21. ayetinde بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ *"Şüphesiz o şanı yüce bir Kur'an'dır."* buyurduğu için bir ismi de مَجِيد'dir.[150]

Müellifin kendi yorumundan hareketle isim olarak kabul ettiği iki kelimeye dikkat çekmek istiyoruz. Bunlardan birisi, اِيتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا اَوْ اَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Eğer samimi iseniz bundan önce (inmiş olan) bir kitap ya da bilgi kalıntısı getirin!"*[151] ayetindeki اَثَارَةٍ *kalıntı*dır. Müellif hem bu

[143] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 111.
[144] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 112.
[145] Konuya farklı bir bakış açısı için bkz. W. Montgomery Watt, *Kur'ân'a Giriş*, çev.: Süleyman Kalkan, Ankara 1998, s. 149-169.
[146] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 95.
[147] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 88.
[148] Tâhir el-Cezâirî, *et-Tibyân liba'zi'l-Mebâhisi'l-Müteallıka bi'l-Kur'ân*, haz. Abdülfettah Ebû Ğudde, Beyrut ts., s. 157.
[149] Subhi es-Salih, *Mebâhis*, s. 21. Krş. Abbâs, *İtkânu'l-Burhân*, c. I, 54.
[150] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, 88, 92. Krş. Subhi es-Salih, *Mebâhis*, s. 21.
[151] Ahkâf, 46/4.

kelimeyi, *önceki insanlardan rivayet olunan bilgi* şeklinde tefsir etmiş hem de Kur'ân'ın bir ismi olarak kabul etmiştir.[152] Eğer أَثَارَة, daha önceki insanlardan nakledilen bilgi kalıntısı ise bunun Kur'ân'a isim olması mümkün değildir.

Bir başka dikkat çeken örnek ise وَأَنزَلْنَا مِنْ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ *"Gökten tertemiz bir su indirdik (....)"*[153] ayetinde yer alan *su* kelimesini Kur'ân'ın ismi olarak vermesidir.[154] Müellifin böyle bir adlandırmaya gitmek için, su kelimesinin hakikat anlamının dışında, istiâre olarak kullanıldığını düşünüyor olması gerekir. Ne var ki ayetin siyâk ve sibâkı buna uygun gözükmemektedir. Bunun bir çeşit işarî yoruma dayalı bir adlandırma olduğu söylenilebilir.

III. IX. Kur'an ve Sûrelerin Fazileti

Kur'an ve sûrelerin fazileti Kur'an ilimleri içerisinde hadis ilmiyle yakından alâkalı olan bir kaç konudan birisidir. Aslında bu konular Kur'an ilimlerine dair eserlerde olduğu gibi, *Besâir*'de de ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bununla birlikte birbirlerine yakın olmaları nedeniyle biz aynı başlık altında işlemeyi uygun bulduk. Önce Kur'ân'ın faziletleri konusuna daha sonra da sûrelerin faziletine yer vereceğiz.

III. IX. I. Kur'ân'ın Faziletleri: Kur'ân'ın genel olarak faziletlerinden bahseden rivayetleri toplayan bu ilme dair İslamî eserlerde geniş bilgiler verilmiş ve bilhassa hadis mecmualarında bu konuya dair müstakil kitap ya da risaleler yazılmıştır.155

Fedâilü'l-Kur'ân bahsini müstakil bir başlık altında inceleyen Fîruzâbâdî, konuyla ilgili gördüğü bazı ayetleri naklettikten sonra yirmi beş kadar rivayete yer verir. Bunların senetlerini zikretmediği gibi, bunlara dair yapılmış değerlendirmelere de yer vermez.[156]

Muhakkik Ali en-Neccar'ın tespitine göre, bunların büyük çoğunluğu *hasen-garib* türünde, bir kısmı da zayıf ya da mevzu diyebileceğimiz rivayetlerdir.[157]

Şimdi sırasıyla bu rivayetlerden her birine dair örnekler vermek istiyoruz.

a) Hasen-garib rivayet: *"Benim Kitabımı okumak ve beni zikretmekten dolayı kim benden bir şey isteyecek durumda*

[152] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 94.
[153] Müminûn, 23/18.
[154] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 94.
[155] Şafiî (ö.204/819); Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö.224/838) Ebu Bekr b. Ebî Şeybe (ö.235/849); Ebû Zerr el-Herevî (ö.434/1042); ve ed-Dıya el-Makdîsî (ö.643/1245) bu konuda eser veren müelliflerden bazılarıdır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. haz. Ş. Yaltkaya – R. Bilge, İstanbul 1971, c. II, s. 1277, 1278.
[156] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 57-64.
[157] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 57-64. (Muhakkikin dipnotu)

olmazsa; ben o kimseye isteyenlere verdiğimin en üstününü veririm."[158]

b) Zayıf rivayet: *"İbn Abbâs'tan gelen bir rivayette, Hz. Peygamber, Allah'ın şöyle dediğini nakletmiştir: 'Kime Kur'an verilir de bir başkasına kendisine verilenden daha faziletlisinin verildiğini zannederse, Allah'ın hakir gördüğüne tazîm etmiş, tazîm ettiğini de hakir görmüştür.'"*[159]

c) Mevzu rivayet: *"Ebû Umâme'den gelen bir rivayette, Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: 'Her kim Kur'ân'ın üçte birisini okursa ona nübüvvetin üçte biri, kim yarısını okursa ona nübüvvetin yarısı, kim üçte ikisini okursa, nübüvvetin üçte ikisi kim de tamamını okursa ona nübüvvetin tamamı verilir'"*.[160]

III. IX. II. Sûrelerin Faziletleri: Sûrelerin fazileti hakkında zikredilen rivayetler müellifin de belirttiği üzere[161] Übey b. Ka'b'a dayanır ki bunların pek çoğu mevzudur. Vâhidî (ö.468/1075), Sa'lebî (ö.427/1035) ve Zemahşerî gibi meşhur müfessirler eserlerinde bu mevzu haberlere geniş yer vermişlerdir.[162] Fîruzâbâdî'yi de bu cümleden sayabiliriz.

Müellif, rivayet Übey b. Ka'b'dan gelmişse bunu özellikle belirtir.[163] Nakletmiş olduğu rivayetleri çoğu zaman değerlendirmeye tabi tutar. Buna göre bu rivayetlerin büyük çoğunluğu zayıftır.[164] Bunları kimi zaman, *"vâhî"*, *"sâkıtu's-sened"*, *"el-ahâdisü's-sâkıta"*, bazen de *"metrûk"* ya da *"şâz"* şeklinde ifade eder.[165] Mevzu kabul edilen kimi rivayetlerde, *"sâkıt bir senetle rivayet ediliyor"* demesi, hadis konusunda mütesâhil olduğu izlenimini uyandırmaktadır.[166]

Mevzu olduğunu belirttiği hâlde bu rivayetlere yer verişinin sebebini ise, bu konuda okuyucuyu bilgilendirmek, konuya dikkat çekmek şeklinde açıklar.[167] Kanaatimizce bu tavrı, mevzu olduğu hâlde kimi rivayetlerde herhangi bir değerlendirme yapmadan geçmesi ile çelişmektedir.[168] Müellifin

[158] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 57-68. Hadisi Tirmizî rivayet etmiş ve *hasen garib* olduğunu söylemiştir. Bkz. et-Tirmîzî, (*Fedâilü'l-Kur'ân*), 25.
[159] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 58. el-Munâvî'nin belirttiğine göre isnadı zayıf bir rivayettir. Bkz. el-Münâvî, Abdürraûf, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, Beyrut ts., c. VI, s. 75.
[160] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 60. İbnü'l-Cevzî'nin zikrettiğine göre mevzudur. Bkz. İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *Kitâbu'l-Mevzuât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, by. 1983, c. I, s. 252-253.
[161] Fîruzâbâdî, *Sifru's-Seâde*, Beyrut 1986, s. 280.
[162] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 203.
[163] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 245, 254, 260, 267, 287, 333, 343, 347, 352, 358, 369, 372, 375.
[164] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 245, 254, 260, 267, 287, 333, 343, 347, 352, 358, 369, 372, 375.
[165] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 168, 185, 226, 254, 260, 267, 271, 277, 322, 333, 369, 398, 509.
[166] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 168, 185, 221, 308, 322, 333, 339, 343, 364.
[167] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 358-381.
[168] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 131, 201, 237, 316, 392.

asıl çelişkisi ise, *Besâir*'de oldukça *mütesâhil* bir yaklaşımla zayıf olarak değerlendirdiği rivayetleri, *Sifru's-Seâde* adlı eserinin son kısmında, tam tersi bir tavırla ele alması ve reddetmesidir.[169]

Sûrelerin faziletlerine dair vermiş olduğu rivayetlerden birkaçına örnek olarak yer verip konumuza son vereceğiz:

"Kim Âl-i İmran sûresini okursa, Rabbini rüyasında görmedikten sonra dünyadan ayrılmaz." şeklindeki rivayetin mevzu olarak zikredildiğini belirtir.[170] Mevzu olduğuna dikkat çekmek üzere ise, *"Kim Ahzâb sûresini okur, onu ailesine ve kölelerine öğretirse, kabir azabından emin olur."*[171] rivayetine yer verir.

Kehf sûresinin faziletine dair şu hadisin ise *sahih* olduğunu söyler: *"Kim Kehf sûresinin başından on ayet ezberlerse Deccal'den korunur.*[172] *Başka bir lafızda 'Kim bu sûreden ezbere on ayet okursa ona Deceal fitnesi zarar vermez. Kim tamamını okursa Cennet'e girer'".*[173] Müellif, "başka bir lafızda" diye verdiği bu son rivayeti, her ne kadar sahih haberler arasında göstermiş olsa da hadis kitaplarında bunu doğrulayan bir bilgiye rastlamadık.

III. X. Lafzî Müteşâbih

Kur'an'da her kelime yerli yerinde ve en güzel şekilde kullanılmıştır. Öyle ki bir kelime eşanlamlısıyla dahi değiştirilse bütün ifade özelliğini ve taşımış olduğu edebî güzelliğini kaybeder.[174] Bu gerçeği İbn Atıyye (ö.542/1148) şu şekilde ifade eder: *"Kur'an'dan bir kelime çıkartılacak olsa, onun yerini tutacak bir kelime bulmak için bütün Arap dili altüst edilse yine de yerine konulacak ikinci bir kelime bulanamaz."*[175]

Kendine özgü bir üslûba sahip olan Kur'an'da bir ayette belirli bir yerde zikredilen kelime ya da cümle; bir başka ayette yer değiştirebilmektedir. Kimi zaman takdim-tehir, kimi zaman bir harf değişikliği şeklinde kendini gösteren farklılıkların yanısıra bazen aynen tekrar edilen ayetler de olabilmektedir. Örneğin, Bakara sûresinde وَقُلْنَا يَاآدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلاَ مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا *"Ey Âdem, sen ve eşin Cennette kalın ve dilediğiniz gibi bol bol yiyip için"*[176] buyrulurken, A'râf sûresinde وَيَاآدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلاَ مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا *"Ey Âdem, sen ve eşin Cennet'e yerleşin ardından dilediğimiz gibi yiyip için (...)"*[177] buyurulmuştur. Her iki ayet de aynı olay ve aynı hikâyeden

[169] Fîruzâbâdî, *Sifr*, s. 280.
[170] Firuzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 168.
[171] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 381.
[172] Müslim, (*Müsafirîn*), 44.
[173] Firuzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 303.
[174] Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 118.
[175] İbn Atıyye el-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz*, Kahire 1394, c. I, s. 39.
[176] Bakara, 2/35.
[177] A'râf, 7/19.

bahsettiği hâlde, birisinde tertibi gerektirmeyen (vav) harfi kullanılırken, diğerinde tertip ve ta'kîbi gerektiren (fâ) harfi kullanılmıştır.[178] Belâgate ait bazı incelikler içeren bu değişikliğin sebepleri sözün söylendiği *makam*dan[179] kaynaklanmaktadır.

Kur'ân'ın indiği dönemde bu tür değişikliklerin sebepleri ve ifade ettiği incelikler rahatlıkla kavranabiliyordu. Zamanla edebî zevkin kaybolması sonucu, Kur'ân'ın i'câzına tealluk eden bu tür incelikler ancak izah edildiği takdirde anlaşılır olmuştur.[180]

İşte Kur'an'da sözün söylendiği makama göre cümle yapısında ortaya çıkan değişikliklerin sebep ve inceliklerini ele alıp açıklayan Kur'an ilmine lafzî müteşâbih denilmektedir. Bu disiplinin teorik yönünü ise ***beyan*** ve ***meanî*** ilimleri oluşturmaktadır.

Bu konuya dair kaleme alınmış oldukça kıymetli eserler vardır. Mesela, İskâfî'ye (ö.420/1029) nispet edilen *Dürretü't-Tenzîl*, el-Kîrmânî'ye ait *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân*, Ebû Cafer İbnü'z-Zübeyr'e (ö.708/1308) ait *Milakü't-Te'vîl* bunlara dair verilebilecek belli başlı örneklerdir.[181]

Bunların içerisinde bizi özellikle, el-Kîrmânî'nin *el-Burhân*'ı ilgilendirmektedir. Çünkü *Besâir*'in kaynakları bölümünde temas ettiğimiz gibi bu eser *Besâir*'in lafzî müteşabih konusunda temel kaynağıdır. Müellif herhangi bir atıfta bulunmaksızın el-Kirmâni'ye ait bu eseri -İbn Hazm'ın *Marifetü'n-Nâsih*'inde yaptığı gibi- aynen kitabına derc etmiştir. Müellifin göstermiş olduğu bu tavrın ilim ahlakı açısından izah edilebilir bir tarafı yoktur.[182]

Besâir'den lafzî müteşâbihle ilgili bir örneği Kîrmânî'nin adı geçen eseriyle mukayeseli olarak vermek istiyoruz: Mâide sûresinin 7. ayetinde وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ *"Allah'tan korkun, muhakkak ki Allah kalplerde olanı bilmektedir"* buyrulurken bir sonraki ayette وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ *"Allah'tan korkun muhakkak ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır"* buyrulmuştur. Müellife göre, her iki ayetteki farklılığın sebebi, birincisinde söz konusu edilen niyet, diğerinde ise ameldir. Ayrıca, Ebû Ma'bed Abdullah

[178] el-Gırnatî, Ahmed b. ez-Zübeyr, *Milâkü't-Te'vîl*, thk. Mahmud Kamil Ahmed, Beyrut 1985, c. I, s. 41.
[179] Makam: Konuşmacıya, sözü belirli bir tarzda ifade etmeyi gerekli kılan durumdur. Bkz. el-Haşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa,* İstanbul 1984, s. 34.
[180] Zerkeşî, *Burhân*, c. II, s. 92.
[181] Her üçü de matbudur. Bkz. el-Kirmânî, Mahmud b. Hamze, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân*, thk. A. Izzuddin Abdullah, by. 1991; el-İskâfî, *Dürretü't-Tenzîl ve Gurretü't-Te'vîl*, Beyrut 1995.
[182] Bkz. Ahmed İzzüddin Abdullah, *Burhân*, (Muhakkikin eser hakkındaki etüdü), s. 74-75.

b. Kesir'den (ö.120/737) rivayet edildiğine göre ikincisinin Yahudiler hakkında indiğini, dolayısıyla tekrar olmadığını belirtir.[183]

Sonuç

Fîruzâbâdî'nin doğum yeri *Kârizîn* olup, bir kısım klasik ve modern kaynaklarda yer alan "Kazerun" olduğu şeklindeki yaygın görüş bir yanlıştır.

Rivayet ilimleri ağırlıklı bir öğrenim görmüş olan Fîruzâbâdî'nin hadis konusundaki ilmî yetkinliği tartışmalı olmakla birlikte sözlükbilim konusunda otorite olduğu hemen herkes tarafından kabul edilmiştir.

Fîruzâbâdî yetişmiş olduğu eğitim sistemi içerisinde analizden uzak ve ezberci bir eğitim almıştır. Vermiş olduğu eserlerin naklî ilimler ağırlıklı olması bunun en belirgin sonucudur. Eserlerinin yaklaşık olarak on dördü dile, yedisi tefsire, on beşi hadise, altısı biyografiye, dokuzu tarih ve coğrafyaya, dördü de akâid ve fıkha dairdir.

Besâir, müellifimizin tefsire dair kaleme aldığı eserlerdendir. Makale konusu olarak incelediğimiz bu eser kapsamlı bir ansiklopedi çalışmasının Kur'an ilimleriyle ilgili bölümü olup bir yönüyle Kur'an İlimleri Ansiklopedisi, diğer yönüyle ise dilbilim ağırlıklı bir tefsirdir.

Fîruzâbâdî eserinde bazen istifade ettiği kaynaklara atıfta bulunmuş, bazen de hiçbir atıfta bulunmaksızın kimi eserleri olduğu gibi *Besâir*'e derc etmiştir. Buna göre, eserin lügatteki kaynağı; Râgıb el-Isfehânî'nin *Müfredât*'ıdır. Kanaatimizce *Besâir*'in *Müfredât* kadar şöhret bulmamasının sebebi de budur. İ'câz konusunda, atıfta bulunmaksızın Rummânî'nin *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân* adlı eserinden büyük ölçüde yararlanmıştır. Nesh konusundaki kaynağı, İbn Hazm'ın *Marifetü'n-Nâsih ve'l-Mensûh*'u, lafzî müşabihteki kaynağı ise el-Kîrmânî'ye ait *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân* adlı eserdir. Müellif bunlardan son ikisini -herhangi bir atıfta bulunmaksızın- olduğu gibi nakletmiştir.

Kur'an ilimleri konusuna gelince; Fîruzâbâdî'nin neshe bakışı, nesh taraftarlarınca bile aşırı bulunacak türdendir. Öyle ki bir ayetin baş tarafı sonunu nesh edebilmektedir. Öte yandan neshin sınırlarını çizerken neshin yalnızca emir ve yasaklara (ahkâma) tealluk eden bir keyfiyet olduğunu, haberle alâkası olmadığını belirttiği hâlde, hem hükmü hem de metni mensûh

[183] Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 181. Krş. Kîrmânî, *Burhân*, s. 159. Konuyla ilgili daha fazla örnek için bkz. Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 129-131. Krş. Kîrmânî, *Burhân*, s. 111-113; Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 138. Krş. Kîrmânî, *Burhân*, s. 113; Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, 180-185. Krş. Kîrmânî, *Burhân*, s. 159-164; Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 189-190. Krş. Kîrmânî, *Burhân*, s. 164-165; Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, 205-209. Krş. Kîrmânî, *Burhân*, s. 181-185; Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 306-308. Krş. Kîrmânî, *Burhân*, s. 259-261; Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 312-316. Krş. Kîrmânî, *Burhân*, s. 261-265; Fîruzâbâdî, *Besâir*, c. I, s. 535. Krş. Kîrmânî, *Burhân*, s. 366.

ayetlere verdiği örnek, haberle ilgilidir. Neshin varlığını ispat sadedinde yaptığı açıklamalar doyurucu olmaktan uzak olup ciddi çelişkiler içermektedir. Bu tavrının temel sebebi, kanaatimizce ezber ağırlıklı bir eğitim almış olması ve buna bağlı olarak yorum ve sentez kabiliyetinin sınırlı kalmasıdır. Bunlara sistemli bir metedolojiden uzak oluşunu da eklemek gerekir.

Sûrelerin Mekkî ya da Medenî oluşlarında neyi ölçü aldığını söylemez. Yalnız yaptığı açıklamalardan hem sûrelerdeki hitap şekillerini hem de indiği yerleri ölçü kabul ettiğini söyleyebiliriz. Gerek bu konuda olsun, gerekse vücûh ve nazâire dair verdiği bilgilerde; fazla titiz olmayan, bütünlük arz etmekten uzak, zaman zaman çelişki kabul edilebilecek bilgi aktarımı ve yorumlarda bulunur.

Vücûh ve nazâir, Mekkî-Medenî sûreler konularında olduğu gibi, sûrelerin isimleri hususunda da konunun teorik boyutuna temas etmeyen müellif, eğer bir sûrenin birden fazla ismi varsa bunlara yer verir ve çoğu zaman niçin bu ismi aldıklarına dair değerlendirmelerde bulunur. Berâe sûresi hariç hemen hemen hiçbir sûrede bu isimleri rivayet eden râvilere yer vermez. Eserin bir ansiklopedi olduğu dikkate alınırsa bu tavrı, eserin pratik değerini artırmaya yönelik bir yaklaşım olarak düşünülebilir.

Fîruzâbâdî'ye göre Kur'an her yönüyle; nazmıyla, lafzıyla ve anlamıyla mucizedir. Lafzın veciz, anlamın eksiksiz olması ona göre i'câzın en beliğ şeklidir. Kur'ân'ın i'câzını engin dilbilgisi ve edebî zevkine dayanarak izah edeceği yerde, örneklerle ve yuvarlak cümlelerle geçiştirmeyi tercih etmiştir. Bunun sebebi müellifin detaya girmek istememesi olabileceği gibi, edebî zevkiyle de alâkalı olabilir. Zira i'câzın bilinmesi bir yerde edebî zevke bağlıdır.

Fîruzâbâdî, Kur'ân-ı Kerim'e dair doksan üç kadar isim sayar. Bunların bir kısmı aslında sıfattır. Belli bir kısmı ise tamamen müellifin ayetlere getirdiği yorumlara dayalı adlandırmalardır. Onun bu tavrı, "ismin çokluğu müsemmanın şeref ve kemalini gösterir" düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Kanaatimizce bu konuda da nesh meselesinde olduğu gibi aşırı bir tavır sergilemiştir.

Kur'ân'ın faziletleri konusunda büyük çoğunluğu *hasen-garib* türünde, bir kısmı da *zayıf* ya da *mevzu* diyebileceğimiz yirmi beş kadar rivayete yer verir. Fîruzâbâdî bunlara dair yapılmış değerlendirmelere yer vermediği gibi, bunların senetlerini de zikretmez.

Sûrelerin fazileti konusunda ise, pek çok zayıf ve mevzu rivayete yer verir. Rivayetlerin Übey b. Kâ'b'dan geldiğini özellikle belirtir. Nakletmiş olduğu rivayetleri çoğu zaman değerlendirmeye tabi tutar. Buna göre bu rivayetlerin çoğunluğu zayıftır. Mevzu olduğunu belirttiği hâlde bu rivayetlere

yer verişini, bu konuda okuyucuyu bilgilendirmek, konuya dikkat çekmek istemesi şeklinde açıklar. Rivayetleri değerlendirmede mütesâhil olduğu gözden kaçmamaktadır.

Kısaca analizden uzak, nakilci, derlemeci bir ilim anlayışına sahip olan Fîruzâbâdî'nin bu tavrı Kur'an ilimleriyle ilgili görüşlerine yansımıştır. Bu yönüyle eser özgün olmaktan uzak olup bir derleme görünümü arz etmektedir. Esasen Fîruzâbâdî'nin eserinde özgün olmak gibi bir iddiası da yoktur.

Kaynakça

Abbâs, Fadl Hasen, *İtkânü'l-Burhan fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Furkân, Amman 1997.

Ali en-Neccar, *Besâir*, (Muhakkikin önsözü).

İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, Tunus 1984.

el-Aynî, Bedrüddîn Mahmud, *'İkdü'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zemân*, (thk. Abdurrezzak et-Tantâvî), Matbatü Alâ, Kahire 1985.

Brockelmann, Carl, *Erster Supplementband*, (Suppl.), Leiden 1937.

------, *Geschichte der Arabschen Litteratür* (GAL), Leiden 1943.

------, "Fîruzâbâdî", *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B., İstanbul 1978.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1988.

ed-Dâvûdî, Şemsüddin Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Beyrut ts.

Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, ts.

el-Fâsî, Takıyyuddin Ebu't-Tayyib, *el-'Ikdüs's-Semîn fi Târihi'l-Beledi'l-Emîn*, (thk. Fuad Sureyyid), Kahire 1962.

------, *Zeylü't-Takyîd fi Ruvati's-Sünen ve'l-Mesânîd*, (thk. K. Yususf el-Hût), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Fîruzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhît*, (thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987.

------, *Sifru's-Seâde*, Beyrut 1986.

------, *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letaifi Kitabi'l-Azîz*, thk. M. Ali en-Neccar (I – IV) Abdüllalîm et-Tahâvî (V-VI), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ts.

Furat, Ahmed Subhi, *el-Firuzâbâdî'nin es-Sıhah'ı Tenkîdi*, (Profosörlük takdim tezi), 1978, İSAM Ktp., nr.586.

el-Gırnatî, Ahmed b. ez-Zübeyr, *Milâkü't-Te'vîl*, (thk. Mahmud Kamil Ahmed), Beyrut 1985.

el-Haşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa*, İstanbul 1984.

el-Honsârî, Muhammed Bakır el-Mûsevî, *Ravzatü'l-Cennât fî Ahvali'l-'Ulemai ve's-Sâdât*, (thk. Esedullah İsmaliyyân), Tahran ts.

Râgıb el-Isfehânî, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, (thk. Safvan Adnan Davudî), Dâru'l-Kalem, Dimaşk1922.

İbn Atıyye el-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz*, Kahire 1394.

İbn Hacer, *İnbâü'l-Gumr bi Enbâi'l-'Umr fî't-Tarîh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

İbn Kâdî Şehbe, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed, *Tabâkâtü'ş-Şâfiiyye*, (thk. el-Hafız Abdülalim Hân), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1987.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1998.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *Kitâbu'l-Mevzuât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), 1983.

------, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzır fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, (thk. M. Abdulkerim er-Râdî), Beyrut 1985.

İbnü'l-İmâd, Şihabuddîn Ebu'l-Fellah Abdülhayy, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnavud-Mahmud el-Arnavud), Dâru İbn Kesir, Beyrut 1993.

İbnü'l-Kâdi, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Dürretü'l-Hicâl fî Esmai'r-Ricâl*, (thk. M. el-Ahmed, Ebu'n-Nûr), Dâru't-Türâs, Kahire 1970.

el-İskâfî, *Dürretü't-Tenzîl ve Gurretü't-Te'vîl*, Beyrut 1995.

Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. (haz. Ş. Yaltkaya – R. Bilge), İstanbul 1971.

el-Kannûcî, *et-Tâcü'l-Mükellel*, (haz. A. Şerafuddîn) Dâru İkra' 1983.

Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1993.

Kılıç, Hulusi, "Fîruzâbâdî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996.

el-Kîrmânî, Abdülhayy b. Abdülkebir, Mahmud b. Hamze, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân*, (thk. A. Izzuddin Abdullah), 1991.

el-Makkarî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Ezhâru'r-Riyâd fî Ahbâri Ayyâd*, ts.

el-Makrîzî, Ahmed b. Ali, *Dürretü'l-'Ukûdi'l-Ferîde fî Terâcimi'l-A'yâni'l-Müfîde*, (thk. Adnan Derviş-M. el-Mısrî), Dimaşk 1995.

------, *el-Mukaffa'l-Kebîr,* (thk. Muhammed el-Ya'lâvî), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1991.

el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, (haz. Abdulmaksûd b. Abdurrahim), Beyrut, ts.

el-Münâvî, *Abdürraûf, Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, Beyrut ty.

Rummânî, *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân*, (selâse resâil fî i'câzi'l-Kur'ân içinde thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zağlûl Selam), Dâru'l-Meârif, Mısır, ts.

es-Sehâvi, Şemsüddin Ebu'l-Hayr, *ed-Davu'l-Lâmi' li Ehli Karni't-Tâsi*', Mektebetü'l-Hayat, Beyrut 1986.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Buğyetü'l-Vüât fî Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n-Nühât*, (thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim), el-Mektebetü'l-Mısrıyye, Beyrut 1964.

------, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1973.

Subhi es-Salih, *Mebâhis fî 'Ulumî'l-Kur'ân*, Beyrut 1968.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-Tâli' bi-Mehâsini men ba 'de'l-Karni's-sâbi*', Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.

Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, İstanbul 1981.

Tahir el-Cezâirî, *et-Tibyân liba'zi'l-Mebâhisi'l-Müteallıka bi'l-Kur'ân,* (haz. Abdülfettah Ebû Ğudde), Beyrut, ts.

Vivian Strotmann, *Majd al-Dīn al-Fīrūzābādī (1329-1415): A Polymath on the Eve of the Early Modern Period*, Brill, Leiden 2016.

Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, Kahire 1936.

W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (çev. Süleyman Kalkan), Ankara 1998.

ez-Zebîdî, Murtaza el-Huseynî, *Tâcü'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamus*, (thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc v.dğr.) 1975.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım, *el-Keşşâf an Hakâıkı't-Tenzîl*, (thk. M. Abdüsselam Şahin) Beyrut 1995.

ez-Zerkeşî, Muhammed b. Abdillah, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut 1972.